

*Cumhuriyet'in İlk Yıllarından Günümüze Ders Kitaplarında Ahlak Eğitimi**

Seval YİNİLMEZ AKAGÜNDÜZ

Yrd. Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü
E-mail: sevalyinelmez@gmail.com
ORCID No: 0000-0003-4200-351X

Geliş Tarihi: 23.05.2017 Kabul Tarihi: 26.11.2017

ÖZ

YİNİLMEZ AKAGÜNDÜZ, Seval, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarından Günümüze Ders Kitaplarında Ahlak Eğitimi**, CTAD, Yıl 13, Sayı 26 (Güz 2017), s. 149-180.

Bireyi daha iyiyi ya da arzu edilebilir şeyi ister hale getirme düşüncesi genelde eğitim ve özelde ahlak eğitiminin amaçlarındandır. Bu amaç doğrultusunda, iyi ve ahlaklı bireyler yetiştirmek için başta aile ve okul, sonrasında da toplumsallaşmanın kendisini somutlaştırdığı tüm mekânlarda bir nebze de olsa ahlak eğitiminin yapıldığı söylenebilir. Bireyi toplumsallaştırma araçlarından birisi olan eğitim ile okullarda toplumsal düzen yeniden üretilerek meşru siyasi bilinç yeni nesillere aktarılmak istenmekte ve bu amaç gerçekleştirilirken de ders kitaplarından özellikle yararlanılmaktadır. Eğitimin vazgeçilmez araçlarından olan ders kitapları aracılığıyla, ahlaki duyguları ve değerleri türdeş “iyi”, “erdemli”, aynı zamanda da “ahlaklı” bireyler yaratma isteği, pek çok dersin genel amacını oluştursa da ahlak eğitiminin özel amacıdır. Bu bağlamda, Türkiye’de ahlak eğitimi adı altında yapılan çalışmaların çoğunluğu “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” ders kitaplarından hareketle yapılmaktadır. Ancak Türkiye’de ahlak eğitiminin geçmişinin ve bugünkü durumunun tam olarak incelenebilmesi için “DKAB” ve 1975 yılında yazılan “Ahlak” ders kitaplarının incelenmesi yetersizdir. Bu ders kitaplarının

* Bu makale, yazarın Prof. Dr. H. Haluk Erdem danışmanlığında hazırladığı *“Türkiye’de Ahlak Eğitimi Üzerine Bir İnceleme”* adlı doktora tezinden uyarlanmıştır.

yanı sıra, ahlak eğitimiyle dolaylı olarak ilişkilendirilen “Yurt Bilgisi” ve “Yurttaşlık Bilgisi” ders kitaplarında da ahlak olgusunun incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada amaç, ahlaklı yurttaşlar yaratma sürecinin tarihsel gelişimini, ders kitapları başta olmak üzere, öğretim program ve mevzuatlardan hareketle, günümüz ahlaklı yurttaşların yetiştirilmesi için yapılan kurgulamaların anlaşılması bağlamında incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Ahlak, Ahlak Eğitimi, Ders Kitapları, Din, DKAB

ABSTRACT

YİNİLMEZ AKAGÜNDÜZ, Seval, **Moral Education in Textbooks from the First Years of Republic to Present**, CTAD, Volume 13, Issue 26 (Fall 2017), pp. 149-180.

The notion of leading individual to want the better or desirable one is one of the purposes of education and moral education in general and private manners, respectively. In the direction of this purpose, it could be said that moral education is provided first of all in family and school, and then in all kinds of places to some extent where socialization materializes itself in order to raise good and moral individuals. Rightful political consciousness is transferred to new generations as re-producing societal order in schools with education that is one of the tools to socialize an individual; furthermore textbooks are particularly used to achieve this purpose. Although desire to create “good”, “virtuous” and “moral” individual as moral feelings and values correspondents, by using textbooks that is one of the indispensable tools of education is general purpose of many lessons, it is the private purpose of moral education. In this context, the majority of the studies that is conducted under moral education in Turkey actually depends on “Religious Culture and Moral Education” textbooks. However, it is insufficient to analyze “DKAB” and “Moral” textbook, which has been written in 1975, in order to analyze the past and current situation of moral education in Turkey, comprehensively. Besides these textbooks, moral subject should be analyzed in textbooks of “Civics” that is indirectly associated with moral education. The purpose of this study is to have a role on understanding the historical development of raising moral citizens process in directions of notably textbooks, teaching programs and regulations, and currently employed efforts to raise today’s moral citizens.

Keywords: Education, Moral, Moral Education, Textbooks, Religion, DKAB

Giriş

Genelde eğitim ve özelde ise ahlak eğitimi aracılığıyla, bireylerin istenilen doğrultuda değişmesi beklenirken, yaşadığı çağa ayak uydurması, bilimsel ve teknolojik gelişmeleri takip etmesi, toplumun kabul gördüğü değerlerin, ilkelerin ve normların aktarılması, toplumsal kuralların öğretilmesi, medeni yaşamın gerekliliklerinin anlatılması, yani iyi ve ahlaklı bireyler yetişmesi amaçlanmaktadır. Öte yandan, öncelikle aile ve sonrasında toplumsallaşmanın kendisinde vücut bularak somutlaştığı tüm mekânlarda ahlak eğitiminin var

olduğu ya da bireylerde toplumsal kabuller etrafında şekillenerek; bir grubun iyi, doğru, güzel kabul ettiği özel değerler ve bununla birlikte tüm uygarlıklarda kabul edilen evrensel değerlerin öğrencilere aktarılmaya çalışıldığı bilinmektedir. Ancak bize neyin doğru, neyin yanlış olduğu içinden çıktığımız toplumsal yapıdan hareketle öğretilmektedir. Bu durumda ise ahlak bir tür kurallar manzumesi gibi düşünülmekte ve ahlak eğitimi aracılığıyla da bu kuralların öğrencilere öğretilmesinin hedeflendiği düşünülmektedir. Her ne kadar ahlak eğitimi denildiğinde ilk anlaşılan kuralların ve buyrukların öğrencilere ezberletilmesiymiş gibi düşünülse de Haynese'ye göre ahlak eğitimiyle yapılmak istenen: “alışkanlık halinde belli bir biçimde davranan insanlarla birlikte yaşayarak, davranış alışkanlıklarını, anadili edindiğimiz biçimde kazanmaktır.”¹

Ahlak eğitiminin bir diğer önemli yanı ise, öğrencilerin etik düşünebilmelerini ve tavır alabilmelerini sağlamaktır ki burada etik düşünme; eylemlerimizi ahlak açısından değerlendirmek anlamına gelmektedir.² Bu düzlemde öğrencilerin sadece ahlaki değer ve kuralları öğrenmesi değil, bu kural, ilke, değer ve normlar üzerinde düşünmeleri ve sorgulamaları da gerekmektedir. Ayrıca, sosyal bir varlık olan insanın, davranış alışkanlıklarını kazanması anlamında da kullanılan ahlak eğitimi, kendisini sadece eğitim kurumlarında değil, başta aile olmak üzere, toplumun her kesim ve kademesinde göstermektedir; çünkü ahlak çok yönlü bir kavramdır. Her ne kadar ahlak, özelde insan davranışlarını incelese de genelde toplumun oluşturduğu kuralları doğru-yanlış ya da iyi-kötü düzleminde incelemesiyle değerlendirilmektedir.³ Bundan dolayı da ahlak eğitimini, eğitimin tüm kademesine yerleştirmek ve yaygınlaştırmak gerekmektedir.⁴

¹ Felicity Haynes, *Eğitimde Etik*, Çev. Semra Kunt Akbaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 169.

² Ayşen Bakioğlu ve Nur Sılay, *Karakter Eğitimi*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2011, s. 20.

³ Mehmet Zeki Aydın, *Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi*, Nobel Yay., Ankara, 2003, s. 16.

⁴ Türkiye’de ahlak eğitiminin felsefi ve tarihsel boyutlarıyla incelenmesini ele alan bu araştırma konusuyla ilgili benzer birkaç çalışma şöyledir: - Bekir Onur, *Ortaöğretimde Ahlak Eğitimi Açısından Lise Son Sınıflarda Öğrenci-Eğitimci İlişkisini Belirleyen Koşulların Araştırılması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara, 1976; Meral Çileli, *14-18 Yaşları Arasındaki Öğrencilerde Ahlaki Yargının Zihinsel Gelişim Psikolojisi Yaklaşımı İle Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara, 1981; Mustafa Şengün, *Ahlaki Düşünce ve Yargıları Etkileyen Bazı Faktörlerin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2003; İsmet Parlak, *Türkiye’de İdeoloji-Eğitim İlişkisi, Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005; Aylin Cebeci, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Ahlaki Değerlerin Eğitimi-Öğretimi*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2005; Safiye Kesgin, *Cumhuriyet Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlak Eğitimi*, Yayınlanmamış

Bu çalışmanın problemini, Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze ahlak eğitiminin tarihsel gelişiminin, çeşitli ders kitaplarından (ahlak, yurt bilgisi, yurttaşlık bilgisi, din kültürü ve ahlak bilgisi) hareketle ne durumda olduğunu belirlemek oluşturmaktadır. Bu ana problemi incelemek üzere şu alt problemlere cevap aranmıştır: -Türkiye'de ahlak eğitiminin tarihsel gelişimi nasıldır? -Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze hazırlanan öğretim programlarında ahlak eğitimi hangi ders adıyla ya da hangi derslerin içerisinde verilmektedir? -Cumhuriyet'in kurulmasıyla inşa edilen yeni devletin bireylerinin ahlaklı ve iyi yurttaş olabilmeleri için ders kitaplarından nasıl yararlanılmıştır? -İncelenen ders kitaplarında ahlaksal topluluğun sınırları nasıl tanımlanmıştır? -Hak ve vazife kavramlarıyla bireylere ne gibi sorumluluklar verilmiştir? Ahlaksal toplulukta kimin kime karşı sorumluluğu vardır? -Öğretim programlarında ve incelenen ders kitaplarında ahlak ve din arasında nasıl ilişki kurulmuştur? -Türkiye'de ahlak eğitimi her dönem dinle mi temellendirilmiştir? -Dinden bağımsız bir ahlak eğitimi verilebilir mi? Çalışmanın amacı bu alt problemler temelinde, Türkiye'de örgün eğitim kurumlarında ahlak eğitimi adına yapılan çalışmaları, ders kitaplarından hareketle ve tarihsel bakış açısıyla inceleyerek, bugün ahlak eğitiminin geldiği son noktayı belirlemektir.

Öte yandan bu çalışmayla incelenen ders kitaplarının künyesine ait bilgilere yer verilmesi, ahlak eğitimi konusunda çalışma yapacak sonraki araştırmacılara bir literatür sağlaması açısından önem taşımaktadır. Bu çalışma Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar hazırlanan öğretim programları ve ahlakla ilişkilendirilen ders kitaplarından yola çıkarak tarihsel bakış açısıyla ahlak eğitiminin dününü ve bugününü gözler önüne sermesinden dolayı özgün bir çalışma olmasının yanı sıra; bu çalışma ile incelenen ders kitaplarının, belirlenen tema ve alt kategorilerle detaylandırılarak değerlendirilmesi ve araştırmanın konusunu oluşturan kitaplar arasındaki benzerlikler ve farklılıkların ortaya koyulması, ahlak eğitiminin Türkiye'deki geçmişinin belirlenmesine yardımcı olması açısından önemlidir.

Bu çalışma aşağıdaki sınırlılıklar çerçevesinde planlanıp gerçekleştirilmiştir:

- İncelenen öğretim programları, Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar hazırlananlarla sınırlandırılmıştır.
- İncelenen ders kitapları, ahlak, yurt bilgisi, yurttaşlık bilgisi, din kültürü ve ahlak bilgisi dersleriyle sınırlandırılmıştır.

- İncelenen eğitim şûraları, Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze toplanan ve ahlak eğitimiyle doğrudan ilgili olanlarla sınırlandırılmıştır.

- Bu çalışma nitel bir araştırmadır. Genel tarama modeli şeklinde yürütülen bu çalışmada, öğretim programları, eğitim şûraları ve ders kitapları tarihsel veri kaynakları olarak kabul edilmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze değin yazılan ders kitapları öncelikli olmak üzere, diğer veri kaynakları kütüphanelere gidilerek kataloglardan taranarak belirlenmiş, ahlak eğitimiyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olduğu düşünülen ders kitapları incelenerek araştırmanın kapsamına uygun örneklem oluşturulmuştur. Bu çalışmanın araştırma evrenini Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze, ahlak eğitimiyle doğrudan ve dolaylı olarak ilgili olan ders kitapları oluşturmaktadır. Zaman diliminin uzun olmasından dolayı, bu dönemde yazılan çok sayıda ders kitabı vardır. Bu nedenle evreni oluşturan kitaplardan yurt bilgisi, yurttaşlık bilgisi, ahlak ve din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitaplarından “örneklem alma” yoluna gidilmiştir. Örneklemi alınan ders kitaplarının yayınlanma tarihleri ve hangi yaş grubu çocuklar için yazıldıkları göz önünde tutulmuştur. Bu dönem içerisinde yazılmış çok sayıda ders kitabı ve diğer kitaplar vardır ve bu kitaplarda örneğin 1945 yılında yazılan bir yurttaşlık bilgisi kitabı aynı baskıyla 1950 ve 1960'lı yıllarda da basılmaya devam etmiştir. Yani aynı kitapların tekrar tekrar baskısı yapıldığından olabildiğince farklı yazarların kitaplarından faydalanılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın uygulama kısmında örneklemi alınan ders kitapları doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmada öncelikle Türkiye'de ahlak eğitiminin tarihsel gelişimini açığa çıkartmak amacıyla öğretim programlarındaki ve şura kararlarındaki veriler belgesel tarama yöntemiyle belirlenmiştir. Belgesel tarama yöntemiyle elde edilen veriler, yazıldıkları dönemin toplumsal, siyasal ve kültürel ortamı da göz önünde bulundurularak, doküman incelemesiyle irdelenmiştir. Sonrasında çalışmanın konusunu oluşturan ve ahlak eğitimiyle ilişkilendirilen ders kitaplarının listesi çıkartılarak araştırmanın evreni oluşturulmuştur. Bu çalışmanın, örneklemi oluşturan ders kitapları bir ön inceleme sonrasında temalara ayrılmıştır. Temalar belirlenirken ders kitaplarının içeriğinden hareket edilmiştir. Üç tane tema belirlenmiştir: yeni insan, yeni toplum ve yeni devlet.

Bu çerçevede Türkiye'de öğretim programları ve eğitim şûralarında ahlak eğitiminin tarihine baktığımızda, öncelikle belirtilmelidir ki, Cumhuriyet'in kuruluşunun ilk yıllarında yeni bir ders programı hazırlanamadığından, 1913 ve 1914 yıllarında Mekatip-i İptidaiyeler için hazırlanan ders programları, 1924 yılına kadar uygulanmaya devam etmiştir. Bu programlarda ahlak eğitimine ilişkin, “Musababat-ı Ahlakîye” ve “Ahlak-ı Mahumat-ı ve Medeniye” adlı derslerin 1.

2. 3. 4. ve 5. sınıflarda haftada bir saat okutulması kararı alınmıştır.⁵ Örneğin, erken Cumhuriyet dönemi ders kitaplarına örnek oluşturan ve 1918 yılında İbrahim Hilmi tarafından kaleme alınan “*Malumat-ı Ahlakîye ve Medenîye*” adlı ders kitabının, 1924 öğretim programındaki “*Musababat-ı Ahlakîye*” dersinin amacını karşıladığı anlaşılmaktadır. Bu dersin genel amacı vatanına, milletine, büyüklerine saygılı bireyler yetiştirmektir.⁶ Bu amaç doğrultusunda ise ahlak eğitimi, yaşamın içinde yapılması ve yapılmaması gereken kuralların öğrencilere öğretilmesi olarak değerlendirilmiştir. 1924 yılında hazırlanan İlkokul Programı ise hızlı hazırlanmasından kaynaklanan birtakım eksiklere sahip olduğu gerekçesiyle, 1926 yılında yeniden kaleme alınarak, ahlak eğitimi, yurt bilgisi dersinin içine yerleştirilmiştir.⁷ Ancak, zaman içerisinde, 1926 tarihli ilkokul programı da, yeni kurulan hükümetin ruhunu ve yapılan devrimlerini tam olarak yansıtmadığı için 1936’da değiştirilmiştir. 1935 yılında İlkokul Müfredat Komisyonu, başta Cumhuriyet Halk Partisi Programının esaslarını, eğitim alanındaki devrimleri temel alarak, 1926 Programı’nı yeniden düzenlemiştir.⁸

Bu dönemde öğretim programları dışında, Heyet-i İlmiyelerin görevlerini yapmaları için, 1933 yılında 2287 sayılı kanun ile “*Millî Eğitim Şurası*” toplanması kararı verilmiş ve çok partili siyasi yaşama geçilinceye kadar Hasan Ali Yücel başkanlığında iki ayrı şura toplanmıştır. Bu şuralardan birincisinde (17-29 Temmuz 1939) ahlak eğitimi, sadece okul disiplini talimatnamesi içinde ele alınarak, dönemin Maarif Vekili Yücel’in okullarda disiplini anlatırken ders, vazife ve ahlaki durum arasındaki sıkı ilişkiden hareket etmesi dikkat çekmiştir.⁹ 15-21 Şubat 1943 yılında Yücel başkanlığında toplanan II. Millî Eğitim Şûrası’nda ise ahlak eğitimi temel gündem maddeleri arasındadır. Bu şurada “*Okullarda Ahlak Terbiyesinin Geliştirilmesi*” başlığını taşıyan gündem maddesinin içeriğinde, Türk ahlakının sosyal ve kişisel prensiplerinin belirtilmesi adlı bir maddeye yer verilmiştir.¹⁰ II. Millî Eğitim Şûrası’nda ahlak eğitimi verilmesine ilişkin alınan karardan sonra 1943 yılında Taşkıran *Türk Ahlakının İlkeleri* adlı bir kitapçık hazırlamıştır ve bu kitapçığın yurt bilgisi derslerine yardımcı kaynak olarak okutulması kararlaştırılmıştır. Bu kitapçıkla öğrencilere iyi bir yurttaş ve ahlaklı birey olabilmeleri için uymaları gereken kurallar maddeler halinde

⁵ Hasan Cicioğlu, *Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk ve Ortaöğretim*, DTCF Yayınları, Ankara, 1982, s. 94.

⁶ *Maarif Vekâleti İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, İlk Tedrisat Dairesi. İstanbul, Matbaa-i Amire, 1340/1924, s. 29.

⁷ Cicioğlu, *age.*, s. 96.

⁸ Mustafa Şahin, “Cumhuriyet’in Kuruluşundan Günümüze Hayat Bilgisi Dersi Programlarının Gelişimi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2009, Cilt: 2, Sayı:8, s. 404.

⁹ *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği 1. Maarif Şurası*, MEB, İstanbul, 1991, s. 19-20.

¹⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği 2. Maarif Şurası*, MEB, İstanbul, 1991, s. 2.

anlatılmaktadır.¹¹ II. Milli Eğitim Şurası'ndan sonra 1945 yılında Türkiye'de çok partili siyasi yaşama geçilmiştir. Türkiye'de çok partili yaşama geçiş ve beraberinde getirdiği demokratikleşme hareketi 1948 yılında hazırlanan İlkokul Programı'na da yansımıştır. Örneğin bu programın açıklamalar kısmında demokrasi konusunda detaylı tanımlar yapılarak eşitlik, hoşgörü, hürriyet ve çok partili siyasi yaşama ilişkin açıklamalara yer verilmiştir.¹² 1948 İlkokul Programı'nda yurt bilgisi dersinin adı yurttaşlık bilgisi olmuştur. Yurt bilgisi dersinin amacında olduğu gibi yurttaşlık bilgisi dersinin temel amacı da milli duyguları gelişkin iyi yurttaş yetiştirmektir. Hatta Yücel'e göre bu ders aracılığıyla çocuklara pratik ahlak kuralları gösterilmekte ve bu sayede öğrencilerin telkin yoluyla kendine, ailesine, kendini terbiye eden öğretmenlerine, milletine ve bütün insanlığa karşı sorumlulukları anlatılıp öğretilmektedir.¹³

Bu bağlamda Türkiye tarihinin belki de en hareketli yılları olarak kabul edebileceğimiz 1960'lı ve 70'li yıllar, yoğun toplumsal, kültürel, ekonomik gelişmeler ve siyasi gerginliklerin yaşandığı yılları kapsamaktadır. Örneğin 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesinin yapılma nedenleri ve sonrasında Türkiye'de siyasi ve toplumsal yaşam üzerindeki baskıcı yönetim anlayışını dizginleyebilmek için yapılan bir dizi değişiklik dikkat çekicidir. 1960-1980 yılları arasında yaşanan askeri müdahale, siyasi çatışmalar, ekonomik ve kültürel alanlarda yaşanan gelişmeler 1961 yılında İlköğretim Komitesi Raporu ve on yıllık planına, 1962 yılında hazırlanan İlkokul Program Taslağı'na ve 1968 yılında hazırlanan İlkokul Programı'na da yansımıştır. 1961 yılında yayınlanan, İlköğretim Komitesi Raporu ve on yıllık planında, milli eğitimimizin amacı şöyle ifade edilmiştir: "*Milletimizi bir düşüncenin hâkim olduğu bir hava içinde bilgi, sanat, teknik ve refah derecesi bakımlarından batı uygarlığının seviyesine yükseltmek, Türk milletinin sahip olduğu milli ahlakı, insani üstün değerleri geliştirmek, onu batı uygarlığının yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı haline getirmektir.*"¹⁴Bu anlamda temel amaç eğitim, bilim ve teknoloji aracılığıyla Türk milletini Batı uygarlığının seçkin bir üyesi ve parçası haline getirmektir. Ancak bu amaç gerçekleştirilmeye çalışılırken öğrencilerin asla milli değerlerden feragat etmemeleri özellikle istenmiştir. 1962 İlkokul Program Taslağı'ndan 6 yıl sonra ise, 1968 İlkokul Programı hazırlanmıştır. 1968 İlkokul Programı'nın, 1962 yılında hazırlanan taslakla neredeyse aynı olduğunu söyleyebiliriz. 1968 İlkokul Programı'nda da diğer hazırlanan öğretim programlarında olduğu gibi temel amaç milli değerleri

¹¹ Tezer Taşkıran, *Türk Ahlakının İlkeleri*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943.

¹² *1948 İlkokul Programı*, MEB Basımevi, İstanbul, 1949, s. 157.

¹³ Hasan Ali Yücel, *Felsefe Dersleri*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1959, s. 76.

¹⁴ *İlköğretim Komitesi Raporu ve On Yıllık Plan*, MEB, İstanbul, 1961, s. 1.

öğrencilere öğretmek, eğitimde ahlaki ve manevi değerlerin kazandırılması öğretim programının ve iktidarın önemli bir unsuru kabul edilmiştir.¹⁵

1970'li yıllarda da eğitim sisteminde değişiklikler yaşanmış Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki gibi milli birlik ve bütünlük, Türklük, demokrasi ve laiklik hakkındaki değerlendirmelerde artış yaşanmıştır. Yine IX. Milli Eğitim Şûrası'nda Türkiye'de eğitim sisteminin laik temeller üzerinde kurulduğu ve okullarda din eğitiminin de isteğe bağlı olduğu özellikle vurgulanmıştır.¹⁶ IX. Milli Eğitim Şûrası'nda alınan kararlardan birisi de ahlak dersinin örgün eğitim kurumlarında ayrı ve zorunlu bir ders olarak okutulmasıdır. Her öğrencinin alması gereken ortak dersler arasında ahlak dersi de vardır¹⁷ Talim Terbiye Kurulu'nun 22 Mayıs 1974 gün ve 347 sayılı kararıyla kabul edilerek, 2 Temmuz 1974 gün ve 1789 sayılı Tebliğler Dergisi'nde yayımlanmış olan ve 1974-1975 öğretim yılında uygulamaya konulan "*Temel Eğitim ve Orta öğretimde Ahlak Dersleri Programı*"yla ahlak dersinin ilkokul 4. ve 5. sınıfta, ortaokulun tüm sınıflarında ve lise I. ve II. sınıflarda haftada birer saat olarak okutulması kararı alınmıştır.¹⁸

Buraya kadar Türkiye'de ahlak eğitiminin kısaca hangi aşamalardan geçtiğinden bahsedilmiştir. Ancak 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi'nin ardından hazırlanan 1982 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte, bu anayasanın 24. maddesindeki şu açıklamalar, zorunlu din dersi dönemine girildiğinin de bir göstergesidir: "*Din ve ahlak eğitimi ve öğretimi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak eğitimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitimi ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır.*"¹⁹ Nitekim Türkiye'de cumhuriyetin kuruluşundan itibaren en hassas tartışma konularından birisini oluşturan din eğitimi üzerindeki değişiklikler ve yaşananlar bunlarla sınırlı değildir. Örneğin 18 Ağustos 1997 tarihinde 23084 sayılı *Resmî Gazete*'de yayınlanan 4306 sayılı kanun gereği, sekiz yıllık zorunlu eğitim uygulamasına geçilmiştir.²⁰ Bu kanunla, "*ilköğretim kurumlarının sekiz yıllık okullardan oluşması, bu okullarda kesintisiz eğitim yapılması ve bitirenlere ilköğretim diploması verilmesi*" hükmü getirilerek, ilköğretim kurumlarında yapısal bir değişikliğe gidilmek kaydıyla, tek tip program uygulamasına geçilmiş ve ilkokul ile ortaokul programları

¹⁵ *İlkokul Programı*, MEB, İstanbul, 1968, s. 13-14.

¹⁶ *Dokuzuncu Milli Eğitim Şûrası (Tıpkı Basım)*, MEB, İstanbul, 1991, s. 280.

¹⁷ *Age*.

¹⁸ *Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlak Dersleri Programı*, MEB, Ankara, 1975, s. 13.

¹⁹ TBMM, Resmî Gazete, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, Tarih: 11.9.1982, Sayı: 17863.

²⁰ MEB 1997 *İlköğretim Temel Kanunu*, Sayı: 23084, Tarih: 18.8.1997.

bütünleştirilmiştir.²¹ Sekiz yıllık zorunlu eğitim kanunundan hemen sonra 1998 yılında İlköğretim Programı hazırlanmıştır. 1998 İlköğretim Programı'nda DKAB dersinin 4., 5., 6., 7., 8. sınıflara haftada iki saat zorunlu ders olarak okutulması kararı verilmiştir.²² Genel olarak 1998 İlköğretim Programı'nda, öğrencilerde zihin ve duygu birlikteliğinin başarılı bir sentezi olarak ahlaki duyarlılığı bünyesinde barındıran bireyler yetiştirilmenin temel hedefler arasında olduğunu söyleyebiliriz.²³

2005 yılında hazırlanan yeni İlköğretim Programı'nda ilk ve ortaöğretim kurumlarında “*Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*” dersi haftada iki saat ve zorunlu ders olarak kabul edilmiştir. 2005 Öğretim Programı ise 2007’de geliştirilmiş böylece, Din Öğretimi Genel Müdürlüğü’nün hazırladığı “*İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4., 5., 6., 7. ve 8. sınıflar) Öğretim Programı*” Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 28/12/2006 tarih ve 410 sayılı kararı ile 2007–2008 öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Aslında ülkemizde 2005 İlköğretim Programı hazırlanincaya kadar birtakım değişikliklerle, 1968 Programı uygulanmıştır. Ancak bilgi toplumuna geçişin gerektirdiği niteliksel değişiklikler ve “*yaşam boyu öğrenme*” anlayışına duyulan inanç, 2005 programının hazırlanmasını etkileyen faktörler arasında gösterilmiştir.²⁴ Kısacası Türkiye’de her dönem ahlak eğitimine ilişkin, öğretim programları ve eğitim şuralarında yeni kararlar alınmış ve bu kararlar doğrultusunda da ders kitapları hazırlanmıştır. Ders kitaplarının toplumun şekillenmesi ve yeni bireylerin yetişmesindeki etkisi göz önünde bulundurulduğunda önemleri yadsınamaz. Bu noktada Türkiye’de ahlak eğitimi üzerine yapılan çalışmaların en önemli göstergesi, alana ilişkin yazılan ders kitaplarıdır.

Ders Kitaplarında Ahlak Eğitiminin Yapılandırılması

Bir ülkenin özelde eğitim felsefesi geleneğini ve genelde de toplumsal, ideolojik ve kültürel kodlarını temele alarak hazırlanan öğretim programlarının, somut bir gerçekliği olan ders kitapları, eğitim-öğretim sürecinin önemli ve vazgeçilmez araçlarıdır.²⁵ Ders kitapları sadece bilgi aktarma araçları değildir,

²¹ Tanju Gürkan ve Ertan Gökçe, *Türkiye ve Çeşitli Ülkelerde İlköğretim*, Siyasal Kitapevi, Ankara 1999, s. 20.

²² *1998 İlköğretim Okulu Ders Programları*, MEB, İstanbul 2000, s. 9.

²³ *Age.*, s. 221.

²⁴ *2005 İlköğretim Okulu Ders Programı*, Düzenleyen: M. Vural, MEB, İstanbul 2005.

²⁵ Ali Baykal, *Türkiye’de Okutulan İlköğretim ve Lise Ders Kitaplarında Sayısal Veriler. İnsan Hakları Eğitimi ve Ders Kitabı Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu*, 17-18 Nisan 2004, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 35.

aynı zamanda içinden çıktığı toplumun yüzyıllardır oluşturduğu gelenekleri ve normları yansıtarak, toplumun sınırlarını belirleyen materyallerdir.²⁶

Bu çerçevede “*Yurt Bilgisi*”, “*Yurttaşlık Bilgisi*”, “*Ahlak*” ve “*Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*” ders kitapları (ilkokul ve ortaokul ders kitapları), Cumhuriyet’ten günümüze Türkiye’de ders kitapları aracılığıyla ahlaklı ya da iyi yurttaşın nasıl kurgulandığını, hangi değerlerin çocuklarda erdemli bir hayat yaşamaları için gerekli olduğunu ve elbette ki din ve ahlak arasındaki ince çizginin ne ölçüde çizildiği ya da çizilmediğini belirlemek amacıyla felsefi bir sorgulamadan geçirilecektir.

Yurt Bilgisi ve Yurttaşlık Bilgisi Ders Kitaplarında Ahlak Eğitimi

Cumhuriyet’in ilk yıllarında yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında iyi yurttaştan beklenen, Cumhuriyet’in ilke ve inkılâplarını içselleştirip yaşamının her anında kullanabilmesidir; ancak iyi yurttaş olabilmesi için öğrenmesi ve uyması gereken birtakım kurallar vardır. Bu kurallar düzleminde eski rejimin zincirlerinden Cumhuriyet sayesinde kurtularak özgürlüğüne kavuşan yeni insan, sahip olduğu bu özgürlüğü korumanın onun en önemli “*vazîfesi*” olduğunu unutmamalıdır.²⁷ İyi bir yurttaş olmak için sadece bunlar yeterli değildir. Her şeyden önemlisi, incelediğimiz ders kitaplarında, milletin iyilik ve refahının her şeyin üstünde olduğuna da vurgu yapılmaktadır. Hatta yurt bilgisi kitabı yazarlarından Mehmet Emin’e göre, milletin iyiliği için bir şey yaparsan, sen de mutlu olursun; ancak kendi çıkarınla hareket edersen, milletin mutluluğunu göz ardı ettiğinden sen de mutsuz olursun.²⁸ Birey, devletin geleceğini ve varlığını sürdürmesini sağlayan önemli bir araçtır. Bu anlamda da ders kitapları, Cumhuriyet’in ilk yıllarında ulus olma bilincinin ve yeni kurulan devletin değerlerinin toplumda içselleştirilmesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir.

Ulus olma bilinci ve biz duygusu bireylerin toplumsallık temelinde kendilerini güvende hissetmelerine olanak tanımaktadır.²⁹ İyi yurttaş olarak yetiştirilmek istenen çocuklara, biz bilinci, milli birlik, beraberlik, vatan ve en önemlisi de millet kavramlarından hareketle anlatılmaktadır. Kitaplarda içerikleri hemen hemen aynı, ancak anlatımları farklı olmakla birlikte “*millet*” kavramına ilişkin benzer tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlardan biri şöyledir: “*Bir harstan olan insanlardan mürekekep cemiyete millet denir.*”³⁰ O halde yurttaş, milletini seven ve

²⁶ Falk Pingel, *Ders Kitaplarını Araştırma ve Düzeltme Rehberi (UNESCO)*, Çev: N. Elhüseyni, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s.1.

²⁷ Teyfik Tarık Danışman, *Yurt Bilgisi*, Mustafa Asım Matbaası, İstanbul, 1939, s. 5.

²⁸ Mehmet Emin, *Malumat-ı Vatanîye*, Matbuat-ı Amire, İstanbul, 1924, s. 7.

²⁹ Muslihiddin Adil, *Malumat-ı Vatanîye*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1924, s. 3.

³⁰ Afet İnan, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 17.

milletinin iyiliği için canını verircesine çalışan kişidir. Sonrasında ise, yalan söylemeyen, düşmanından korkmayan, doğruluktan ayrılmayan, ahlakı çok temiz olan bir bireydir.³¹ Özellikle incelediğimiz kitaplarda, iyi yurttaşın, Türklüğe yapılan vurgu ve övgülerle anlatıldığı söylenebilir.³²

Yurt bilgisi ders kitaplarında iyi ve ahlaklı yurttaşın eğitimi, aklını ön planda tutan, bilim ve teknolojinin farkında olmasının yanı sıra manevi yönü de kuvvetli olan birey olarak algılandığını söyleyebiliriz. Çünkü yeni insan, milli duyguları yüksek olmakla birlikte, yalan söylememeli, dürüst olmalı, hep doğrudan ve temiz ahlaktan yana olmalıdır.³³ 1940'lı yıllara doğru yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında artık, iyi yurttaş olmak ve sorumluluk duygusu bir tür ödev gibi anlatılmaktadır.³⁴ Öte yandan, 1943 yılında, ilkokul 4. ve 5. sınıfların yurt bilgisi derslerine ek olarak *Türk Ablakının İlkeleri* adlı kitapçık yayınlamıştır. Bu kitapçık daha çok bu dönemde yazılmış yurt bilgisi kitaplarının küçük bir özeti gibidir. Öğrencilere maddeler halinde ahlaklı bir yaşamın nasıl olması gerektiği ve öğrencilerin de ahlaklı yaşam adına uymaları gereken kurallar anlatılarak, onlardan bu kurallara uyacaklarına dair söz vermeleri istenmektedir. Çocuklara ahlaklı ya da erdemli bir yaşamın anahtarının bu kurallara uymaktan geçtiği özellikle söylenmektedir.³⁵

1940'lı yıllarda yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında milli duygular ve milli ahlakın gerektirdiği iyi yurttaşlık ile Türklerin kutlu tarihi, millet olmanın önemi, vatani oluşturan toprağın değeri, Türkçenin işlevi ve yararlarının sıklıkla vurgulandığına tanık oluyoruz.³⁶ Bunlara ek olarak söz konusu kitaplarda özellikle Türklerin savaşçılıklarından hareketle Türk ulusunun parçalanmayan kayalar gibi sıkı sıkı birleşmiş yurttaşlardan oluştuğu anlatılarak milli duygular ve milli birliğin gerektirdiği milli bir ahlaktan da bahsedilmektedir.³⁷ O halde iyi yurttaş, milli duyguları ve beraberinde milli ahlakı da yaratmıştır. Çünkü Türk ulusunun iyi yurttaşı milletin refahı ve mutluluğu için eylemlerinde ve seçimlerinde milleti için en iyisini, doğrusunu, güzelini yani ahlaklı olanı seçmeyi öğrenecektir.

1948 yılında hazırlanan İlkokul Öğretim Programı'ndan sonra yurt bilgisi dersinin adı, yurttaşlık bilgisi olarak değiştirilmiş ve bu tarihten sonra yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitapları üzerinde, Cumhuriyet'le birlikte gelişen demokrasi

³¹ *Yurt Bilgisi*, Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, İstanbul, 1938, s. 6.

³² *Yurt Bilgisi-V*, Maarif Vekâleti, Türk Kitapçılığı Limited Şirketi, İstanbul, 1935, s. 65.

³³ *Yurt Bilgisi*, s. 50.

³⁴ Bedia Ermat ve Kemal Ermat, *Yurt Bilgisi Dersleri*, MEB, İstanbul, 1942, s. 22.

³⁵ Taşkıran, *age.*, s. 5-6.

³⁶ Ermat ve Ermat, *age.*, s.1-2.

³⁷ Tank Rona, *Yurt Bilgisi*, Çankaya Matbaası, Ankara, 1945, s. 7.

anlayışı ve bireyselleşme etkili olmuştur. Örneğin 1945 öncesinde yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında, milli duygu biz bilinciyle anlatılırken; 1950'li yıllarda bireylerin toplumdaki bağımsız bir benliğe sahip olduklarına ilişkin açıklamalara da yer verilmiştir. Hatta başta eğitim kurumları olmak üzere bireylerin, kendi var oluşunu açığa çıkartmak için toplumdaki konumlarının yanı sıra, kendilerini tanıyarak, bilerek, sorgulayarak, detaylı bir inceleme yapmalarının önemi her fırsatta gerek ders kitapları gerek öğretim programları, gerekse de diğer yazılı iletişim araçlarıyla anlatılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında özellikle iyi yurttaşın ahlaklı olması (milli ahlak) gerektiğine ilişkin sıklıkla açıklamalar yapılmıştır. Bu düşüncemizi şu sözler destekler niteliktedir: “Her şeyi daba çok ve daba iyi yetiştirmek için daba çok çalışmalıyız. Ahlaklı bir gençlik için milli ahlak ve karakteri kuvvetlendirmeliyiz.”³⁸ Çalışkan ve iyi ahlaklı olmanın, ancak milli bir ahlak ve karakterle geliştirilebileceği inancı, özellikle ders kitaplarında vurgulanmıştır.

İncelediğimiz yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında iyi yurttaşın özellikleri, daha önceki yıllarda yazılan yurt bilgisi kitaplarından farklı olarak, okul ve aile yaşamından hareketle de anlatılmaktadır. Örneğin 1959 yılında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitabında, yaratılmaya çalışılan iyi yurttaşın, okul sıralarında düzenli yaşamaya alışması, zamanını boşa geçirmemesi, tutumlu olması, çok çalışması ve her zaman devletin ve ordusunun güçlü olması için emek vermesi gerektiği de vurgulanmaktadır³⁹ Öte yandan, incelenen kitaplarda, iyi öğrenci ve iyi yurttaş yetiştirmede öğretmen ve okulun öğrenciler üzerindeki önemi ve öğrencilerin okulda uyması gereken kurallara yönelik sık sık açıklamalar yapıldığı görülmektedir. Örneğin yurttaşlık bilgisi kitabı yazarlarından Ziya Gökalp,⁴⁰ bir toplu yaşam merkezi olan okulda, “yarının büyükleri olacak küçük insanların” hem insan olmak sıfatıyla birbirlerine yardım etmeleri, hem de Türk çocuğu olmak sıfatıyla kendilerine özgü görenek ve geleneklerini okul yaşamında da devam ettirmeleri istenmektedir.⁴¹ Zaman ilerledikçe yazılan yurttaşlık bilgisi kitaplarında, yurttaşın yetiştirilmesinde okulun öneminin yanı sıra ailenin önemine de dikkat çekildiği anlaşılmaktadır.⁴² Güçlü bir devletin temeli, milli duyguları gelişkin, geçmişini iyi tanıyan ve geleceğini doğru kurgulayabilen yurttaşlarla atılabilir. Bu yurttaşların ise birbirlerine dil-din, tarih, yurt, ırk,

³⁸ Faruk Kurtuluş ve Osman Kurtuluş, *Yurttaşlık Bilgisi Dersler-V*, Kanaat Yayınları, İstanbul, 1959, s. 63.

³⁹ İbrahim İleri, *Cumhuriyet Çocuklarına Yurttaşlık Bilgisi-V*, Çeltüt Yayınları, İstanbul, 1959, s. 62.

⁴⁰ 1950 yılında kaleme alınan “*Yurttaşlık Bilgisi-I*” adlı ders kitabının yazarı Ziya Gökalp, 1876-1924 yılları arasında yaşamış olan ünlü Türk sosyolog Ziya Gökalp ile aynı kişi değildir.

⁴¹ Ziya Gökalp, *Yurttaşlık Bilgisi-I*, Berrin Yayınevi, İzmir, 1950, s. 2.

⁴² Burhan Anıl ve İbrahim Yeğen, *Yurttaşlık Bilgisi-II*, Anıl Yayıncılık, İstanbul, 1959, s. 45-46.

duygu, düşünce ve ülkü birliğiyle bağlı olması gerekmektedir. Bu çerçevede yurttaşlık bilgisi kitabı yazarları toplu yaşam, işbirliği ve yardımlaşma olgusu üzerinden, ailenin konumu, ailede kişilerin vazifeleri ve Türk toplumunun aileye verdiği önemi sıklıkla vurgulamışlardır.⁴³ Özellikle de uygarlaşma, medeni yaşam ve beraberinde açığa çıkan toplumsal kurallara vurgu daha önce incelediğimiz yurt bilgisi kitaplarına oranla 1950'li yıllarda yazılan yurttaşlık bilgisi kitaplarında daha yoğunudur. Yurttaşlık bilgisi kitaplarının yazarlarına göre, toplu halde yaşayan insanlar belli bir düzene sahiptir ve bu düzenin dışına çıkan ya da toplumdaki kendini soyutlayan kişiler ise toplumca hoş karşılanmamaktadır.⁴⁴ Öte yandan, toplumsal yaşamın ve uygarlığın ilerleyebilmesi, yurttaşların üzerlerine düşen vazifeleri yapmaları ve çok çalışmaları ile mümkündür.⁴⁵ Bu dönemde yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında din ve ahlak arasında doğrudan bir ilişki kurulmaktan öte laik ve milli bir ahlaktan bahsedilmekte, “*milletin yararı her şeyin üstündedir*” inancı özellikle incelediğimiz ders kitaplarında vurgulanmaktadır.

Tüm bunların yanı sıra iyi yurttaşın aklını her zamankinden daha fazla kullanması, çağa ayak uydurması, uygarlığın gelişmesi için çalışması, sağlığına dikkat etmesi, dürüst olması, toplumsal kurallara uyması, toplumun birlik ve bütünlüğünü sağlamak için üzerine düşen tüm sorumlulukları yerine getirmesi beklenmektedir. İncelediğimiz tüm kitaplarda bunların dışında dikkat çeken bir başka noktada, 1950'li yılların sonlarına doğru kitaplarda Türklüğe ve Atatürk'ün üstün başarılarına dair yapılan açıklamalardaki artıştır. Bir başka dikkat çeken nokta ise, 1950 ve sonrasındaki yıllarda yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, iyi yurttaşın yetiştirilmesine ve okulda alınan eğitime vurgu yapılmasıdır. Bu anlamda geleceğin taşıyıcısı ve mirasçısı gençlerin zihinsel ve bedensel gelişimi; Türk devletinin ayakta kalması ve daha ileri seviyelere yükselmesi için olmazsa olmazlar arasındadır. Öte yandan, incelediğimiz yurt bilgisi ders kitaplarından farklı olarak 1950 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, iyi ve ahlaklı bir yurttaşta bulunması gereken özellikler Türk milletinin kişilik özelliklerinden hareketle anlatılarak, Türk milletinin en büyük özelliğinin ahlaklı olması olduğu söylenmekte ve Atatürk'ün yaptığı devrimlerle ahlaklı düşünme ve tavır almayı daha da geliştirdiği ifade edilmektedir.⁴⁶ Bir başka yurttaşlık bilgisi kitabı yazarı Kurtuluş, Türk milletinin ahlakına ilişkin

⁴³ Tezer Taşkıran, *Yurttaşlık Bilgisi-Ortaokul II*, MEB, İstanbul 1951, s. 36; Sabahattin Arıncı, *İlkokullar İçin Yurttaşlık Bilgisi-IV*, Işıl Matbaası, İstanbul, 1954, s. 5.

⁴⁴ İleri, *Yurttaşlık Bilgisi-IV*, s. 5.

⁴⁵ Mefharet Arkin ve Mükerrerem Kamil Su, *Resimli Yurttaşlık Bilgisi-II*, Bir Yayınevi, İstanbul, 1956, s. 45.

⁴⁶ Anıl ve Yeğen, *age.*, s. 49.

şunları söylemiştir: “*Türk doğrudur, doğruyu sever, Türkler büyüklerini sayar küçüklerini korur, Türkler konukseverdir, Türk cesurdur, Türkler ağırbaşlıdır, Türkler haksızlığı sevmeyiz, Türkler vatanlarına ve hürriyetlerine aşıkırlar.*”⁴⁷ İncelediğimiz kitaplarda, doğru, güzel, iyi ve ahlaklı olan tüm özelliklerin yüzyıllardır, Türk milletinin kişiliğini oluşturduğu sıklıkla vurgulanmaktadır. Kitaplarda ahlaklı, iyi yurttaş olmakla, doğru, dürüst, çalışkan, saygılı, adaletli ve hoşgörülü olmak eş değerdir.⁴⁸

Bu çerçevede 1960 sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, özellikle 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi sonrasındaki siyasi karmaşanın etkileri gözlemlenerek, iyi yurttaşın yetişmesinde Türklük ve Türklerin kutlu tarihine ilişkin açıklamalara her fırsatta yer verilmiştir.⁴⁹ 1960 ve sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, diğer dönemlerde yazılan kitaplardan farklı olarak, Türklük, Türkleri birbirlerine bağlayan bağlar ve Türk milletinin karakter özellikleri de anlatılmaktadır.⁵⁰ Bu anlatımların temel amacının, öğrencilerde milli duyguyu güçlendirerek vatanın bölünmez bütünlüğünün önemine dikkat çekmek olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde milli duygusu kuvvetli olan milletlerin, felaketleri daha çabuk atlatılacağına dair bir inanç hâkimdir.⁵¹ Örneğin 1973 yılında yazılan yurttaşlık bilgisi kitabında, “*millet yararını her şeyin üstünde tutmak, kendi kişisel yararın, millet yararından sonra gelmesi, Türk milletinin çok değerli bir geleneğidir*” denmektedir.⁵² Hatta iyi bir yurttaşın bu tür eylemlerden özellikle kaçınmasının onun en büyük ödevi olduğu da açıklamalara eklenmektedir.⁵³

1960 öncesinde yazılan yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında olduğu gibi, sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında da iyi yurttaş olmanın ilk koşulu, Atatürk ve arkadaşlarının bin bir zorluk ve güçlük kurdukları Cumhuriyet’in bekçisi olmaktır.⁵⁴ Bu dönemde yazılan yurttaşlık bilgisi kitaplarında özellikle yeni neslin iyi bir yurttaş olarak yetişmesinde milli duygular ve devletin önemine sıklıkla vurgu yapılmıştır. Hatta 1972 yılında Aksan tarafından yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitabında Mill’in: “*Bir ulusun değeri*

⁴⁷ Kurtuluş ve Kurtuluş, *age.*, s. 23-25.

⁴⁸ Fatma Şerbetçioğlu ve Hayri Tülin, *Yurttaşlık Bilgisi-I*, MEB, İstanbul, 1953, s. 27.

⁴⁹ Hasan Ali Yücel ve Rakım Çalapa, *Yurttaşlık Bilgisi-IV*, Atlas Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 27.

⁵⁰ Saffet Rona ve Halit Aksan, *Yurttaşlık Bilgisi-IV*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1963, s. 35; Niyazi Akşit ve Osman Eğilmez, *Yurttaşlık Bilgisi-IV*, Anıl Yayınevi, İstanbul, 1965, s. 22.

⁵¹ Hayri Tülin, *Testli Yurttaşlık Bilgisi-V*, Kanaat Yayınları, İstanbul, 1969, s. 89.

⁵² Selman Erdem ve İsmet Konuk, *Yurttaşlık Bilgisi-II*, Atlas Yayınları, İstanbul, 1973, s. 28.

⁵³ Ahmet Ergun ve Burhan Öztürk, *Yurttaşlık Bilgisi-IV*, Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul, 1964, s. 26.

⁵⁴ Rona ve Aksan, *age.*, s. 87.

o ulusu meydana getiren bireylerin değerleriyle ölçülür" sözüne yer verilmiştir.⁵⁵ Millî'in de belirttiği gibi bir devletin gücünün en büyük göstergesi bireyin birlik ve bütünlük içinde hareket edebilmesiyle ölçülebilir. O halde bir devleti, devlet yapan milli duygu ne kadar kuvvetli ise millet de o kadar güçlü demektir. Öte yandan yurtsuz bir millet düşünülemez. Yurdumuz ya da vatanımız hem bugünün hem de geleceğin hürriyet ve mutluluk kaynağıdır.⁵⁶ Bu dönemde yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, iyi bir yurttaşta bulunması gereken ahlak özellikleri, 1950'li yıllarda yazılan yurttaşlık bilgisi kitaplarında da olduğu gibi önde gelen Türk büyüklerinden hareketle anlatılmıştır.⁵⁷ Öte yandan güzel ahlaklı olmakla doğruluk arasındaki ilişki neredeyse incelediğimiz tüm yurttaşlık bilgisi kitaplarında ele alınmış, hatta şöyle bir açıklamada bulunulmuştur: "*İyi insan, iyi vatandaş olmanın ilk şartı doğruluktur*"⁵⁸ Aksan ise 1972 yılında yazdığı yurttaşlık bilgisi ders kitabında "*Türk Ahlakının İlkeleri*" başlıklı bir bölüme yer vermiştir. Burada yer alan maddelerden bazıları şöyledir:

*"1. Aileni sev en gerçek sevgiyi aile yuvasında bulursun. 2. Yurdunu, milletini, cumhuriyetini sev. 3. İnsanları ve insanlığı sev iyi bir insan ol. 7. Doğru ol doğruluğu ve doğruları sev. 8. İyi ol iyileri ve iyiliği sev. 11. Başkalarının fikirlerine ve inançlarına saygı göster. 16. Güçlükleri yenmesini bil atılgan ve cesur ol. 17. Bilgi kazanan bilgi her başarının anahtarıdır. 19. Çalışkan ve becerikli ol. 21. Haklarını tanıt ve başkalarının haklarına saygılı ol. 23. Öfkeni yenmesini bil, ondan çabuk kurtulmasını öğren, kin tutma. 24. Hareketlerine ve iradene hâkim ol."*⁵⁹

İncelediğimiz kitaplarda, iyi ve ahlaklı bir yurttaş olmak öncelikle millî değerleri, aileyi ve vatani sevmekle ilişkilendirilirken, toplumsal kuralların eksiksiz uygulanmasına da dikkat çekilmiştir. Ayrıca, iyi ve ahlaklı yurttaş olmanın bir diğer uzantısı da "*Türk milletinin çalışkanlığı*"na yapılan vurguda kendini göstermektedir. Bu noktada milli gelir ile çalışkanlık arasındaki bağ, milletin çıkarlarını kendi çıkarlarının üzerinde tutmakla da alakalıdır.⁶⁰ Kısacası yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında iyi yurttaş kavramı, güçlü devlet, sağlam ordu ve çağdaş bir medeniyetin temelini oluşturan bireylerin iyi ahlaklı olmalarıyla ilişkilendirilmiştir. Buraya kadar açıkladığımız değerler ise dini değil, sivil, laik değerlerdir.

⁵⁵ Aksan, *age.*, s. 48.

⁵⁶ Erdem ve Konuk, *age.*, s. 24.

⁵⁷ Tülin, *age.*, s. 9.

⁵⁸ Erdem ve Konuk, *age.*, s. 10.

⁵⁹ Aksan, *age.*, s. 22.

⁶⁰ Rona ve Aksan, *age.*, s. 32.

Ahlak Ders Kitaplarında Ahlak Eğitimi

1974 yılında “*Ahlak*” dersinin bağımsız bir ders olarak (ilkokul 4. ve 5. sınıflarda) kabul edilmesinden sonra yazılan ders kitaplarında, ahlak kavramının ne olduğunun yanı sıra, neden öğrencilere ahlakın bir ders olarak öğretileceğine ilişkin açıklamalara da yer verilmiştir. Bu açıklamalardan birinde ahlak kavramı şöyle tanımlanmıştır: “*Ahlâk, insanlara, iyiyi, güzeli, doğruyu öğreten bir bilgidir. Bu bilgi dalı iyiyi kötüden, güzeli çirkinden, doğruyu yanlıştan ayırt etmemize yardımcı olur. Bizde en güzel davranışları ve en iyi yaşayışı öğretmeye çalışır. Ahlâk, kendimize olan güvenimizi de artırır. Bizî çıkarlarımızı tutsak olmaktan korur. Haklıların, düşkünlerin, yardıma ihtiyacı olanların yanında yer almamızı sağlar.*”⁶¹ O halde ahlak iyi, güzel ve doğruyu öğreten bir bilgi türü olarak kabul edilerek, ahlaki bilgiye sahip, doğrudan yana olan kişide, merhamet ve vicdan duygusunun da her daim gelişkin olacağına işaret edilmiştir. Bu anlamda ahlaklı olmak kişinin sadece iyi, güzel ve doğru olanı istemesini sağlamamakta, aynı zamanda gelişkin bir vicdan duygusu, yardımlaşma ve merhamet duygularının da olgunlaşmasına olanak vermektedir.

İncelediğimiz bir başka ahlak ders kitabında ise, ahlak dersi ile çocuklara ahlaklı bir yaşamın nasıl olması gerektiği, somut örnek ve yaşlarına uygun hikâyeler aracılığıyla tıpkı bir oyunun kuralları öğretilir gibi anlatılmıştır. Ahlak kitaplarında da çocuklara ahlaklı yaşam, kendi deneyimlerinden yola çıkarak öğretilmek istenmekte ve ahlak kurallarını da kitapta yer alan hikâyelerden hareketle kendilerinin bularak öğrenmesi ve tüm yaşamlarında içselleştirmeleri beklenmektedir.⁶² Doğru ve çalışkan bir insan, aynı zamanda ahlaklıdır da. Ahlaklı insan kişilik sahibidir. Düşündüğünü korkmadan, çekinmeden söyler. Kendini küçülmeden, hiç kimseye dalkavukluk yapmadan yaşar. Ahlaklı insan özgür yaşamayı, bolluk içinde ve bağımlı olmaya üstün tutar.⁶³ O halde insanı insan yapan en önemli özelliğinin ahlaklı, erdemli, iyi, güzel ve sonunda da mutlu olduğuna inandığı bir yaşamla hayata veda etmesidir, diyebiliriz. Ahlakın, kötülükten kaçınmak, iyi işler yapmak ve iyi bir yurttaş olmak için yaşayarak öğrendiğimiz bir tür deneyim olduğu da söylenebilir. Bu dönemde yazılan “*Ahlak*” ders kitaplarında din ile ahlak arasında bağlantı kurulmamıştır.

İncelediğimiz ahlak ders kitaplarda, ahlakın tanımının yanı sıra, ahlak kuralları ve bunların içeriğine ilişkin bilgilere de yer verilerek, ahlak kurallarının yaşamımızı düzenleyen kurallardan olduğu, ancak hukuk kuralları gibi yazılı olmadıkları ve bu kurallara uymayanların da yasalar çerçevesinde ceza

⁶¹ Selman Erdem ve İsmet Parmaksızoğlu, *Ahlak-IV*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1975, s. 8.

⁶² Osman Pazarlı, *Çocuklarımızı Ahlak Dersleri-IV*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1974, s. 5-6.

⁶³ Erdem ve Parmaksızoğlu, *age.*, s. 60.

almadıklarına ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Toplumun düzeni ve huzuru sadece hukuk kurallarıyla değil, aynı zamanda başta ahlak kuralları olmak üzere, din kuralları ve görgü kurallarıyla sağlanmaktadır. Öte yandan incelediğimiz kitaplarda, ahlak kuralları, kişilerin doğrudan maneviyatına yapılan bir tür yatırımdır. Çünkü ahlak kuralları, kişinin ruhunu besleyerek, vicdan duygusunun oluşmasında, merhamet ve yardımlaşma gibi toplumda milli birlik ve bütünlüğün oluşmasına olanak veren duyguların şekillenmesinde belirleyicidirler. Aslında ahlak kurallarına uymak, bireyin toplumda sevilmesine, güven duygusunun gelişmesine ve çevresine daha olumlu bakmasına yol açmaktadır.⁶⁴

Tüm bunların yanı sıra incelediğimiz ahlak ders kitaplarında, çocukların ahlaki gelişiminde okulun önemi ve okulda uyulması gereken kurallardan da bahsedilmektedir. Ahlak ders kitabı yazarlarından Pazarlı, çocukların eğitilmesi, çalışkan ve ahlaklı birer yurttaş olmaları için insanların okullar yaptığını söylemektedir. Ona göre okullarda çocuklar bilmediklerini öğrenerek, yurdunu, ulusunu tanıyacak, Türklüğe ve insanlığa yararlı birer yurttaş olarak yetişecektir. İyi ve erdemli birer yurttaş olarak yetiştirmek istediğimiz çocuklara ve gençlere, okullarda ahlak dersi haricinde, okulda uymaları gereken kurallar da öğretilerek, tüm yaşamlarında toplumsal ve hukuk kurallarına uymaları sağlanmak istenmektedir. Ancak özellikle şu da belirtilmektedir ki, çocuklar okullardaki kurallara -kavga etmemek, yalan söylememek, zamanında derse gelmek, ödevlerini yapmak, okulu temiz tutmak, okul eşyalarına zarar vermemek gibi- bir zorunluluk olduğu ya da sonunda ceza alabilecekleri inancıyla uymamalıdır. Öğrencilerin söz konusu kurallara içten gelen bir saygı ile uymaları istenmektedir.⁶⁵ Öte yandan, çocuklar okullarda yarım kalan bilimsel ve ahlaksal bilgilerini öğrenmeye, öğretmenleri aracılığıyla devam etmektedirler. Hatta ahlak kitabı yazarlarından, Erdem ve Parmaksız'a göre, beden ve akıl sağlığı yönünden gelişmemizde aile eğitimi gereklidir; ancak bu da yeterli değildir. İyi insan, iyi vatandaş olmamızda okula, öğretmene ve kitaplara da ihtiyacımız vardır. Okul bireyi ahlaklı bir kişi haline getirir.⁶⁶ Kısacası incelediğimiz ahlak ders kitaplarında, öğrencilere öğretmenler tarafından erdemli yaşamın anahtarı verildikten sonra, öğrencilerin kendilerini geliştirerek, ahlaki değerleri tüm yaşamlarında uygulamaları beklenmektedir. Başka bir deyişle ahlak eğitimi, sadece ahlak dersiyle değil, okulun her anında öğrencilere öğütler,

⁶⁴ Erdem ve Parmaksızoğlu, *age.*, s. 9.

⁶⁵ Pazarlı, *age.*, s. 11-14.

⁶⁶ Erdem ve Parmaksızoğlu, *age.*, s. 28.

kurallar, dersler ve derslerde anlatılan kıssadan hisse ve hikâyeler aracılığıyla pedagojik ve zihinsel gelişimleriyle uygun bir şekilde verilmelidir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Ahlak Eğitimi

Türkiye’de ahlak eğitimi çalışmalarını tam olarak inceleyebilmek için “*Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*” ders kitaplarına ve Cumhuriyet döneminde Türkiye’de din eğitimi ve öğretimine de bakmak gerekir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu sonrasında altı yıl eğitim veren Mekteb-i İbtidailer (ilkokullar) beş yıla indirilmiş ve 1923’te toplanan “*Birinci Heyet-i İlmiye*”nin kararı ile de orta okul ve lise seviyelerindeki okullarda isim değişikliğine gidilmiş, “*orta mektep*” ve “*lise*” adları kullanılmaya başlamıştır. Bu düzenlemeler sırasında da dönemin İlkokul Programlarında yer alan “*Kuran-ı Kerim, Malumat-ı Diniye*” dersleri ile ortaokul ve lise seviyeli okullarda da “*Kuran-ı Kerim, Sıyer ve Malumat-ı Diniye, Akaid ve Fıkah, Arapça*” gibi dersler kademeli olarak okul programlarından çıkarılmıştır. Din eğitimi ve öğretimi 1924’te liseler, 1927’de ortaokullarda kaldırılmış, 1929 ile 1931 yılları arasında da ilkokul ve öğretmen okullarının programlarından dinle ilgili bütün dersler çıkarılmıştır. Köy ilkokullarında ise din bilgisi dersi 1939 yılına kadar isteğe bağlı şekilde programlarda yer almıştır.⁶⁷ Sonrasında 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi’nin hemen ardından hazırlanan 1982 Anayasası’nın 12. maddesindeki laiklik ilkesi ve 24. maddesinde yer alan DKAB dersinin zorunlu ders olarak okutulması kararını takiben, “*Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*” adlı ders kitapları yazılmıştır. Bu kitaplarda işlenen ahlak olgusu, 1970’li yıllarda yazılan ahlak ders kitaplarındaki açıklamalardan farklılık göstermektedir. Çünkü 1982 Anayasası’ndan sonra, “*Din Bilgisi*” dersi ve ahlak dersinin, DKAB dersi adıyla tek derste okutulması kararı alınmıştır. Ancak incelediğimiz DKAB ders kitaplarında bu iki dersin sentezinin yapılmasından öte, sadece İslam’ın temelini oluşturan dini bilgilere ve ahlakın değerlerle ilgili olan kısmına yer verilmiştir. Bu dönemden itibaren ahlak biliminin, ahlak felsefesi ya da etik ile olan bağlantısı, felsefe dersinin içerisinde işlenmeye başlamıştır.

Bu bağlamda 1980’li yıllarda yazılmış DKAB ders kitaplarında dikkatimizi çeken ilk nokta, kitapların öğrencilerin bilişsel, duygusal ve psikolojik özelliklerinin gerektirdiği anlama ve algılama potansiyellerine uygun olarak kaleme alınmalarıdır. Örneğin 1983 yılında ilkokul 1. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabının içindekiler listesi, “*Ben Kimim, Arkadaşlarım, Milletim, Dinim-Rabbim, Dualarımız, Sağlıkımız, Bayramlarımız ve İki Büyük Dini Bayramımız*”

⁶⁷Mustafa Öcal, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi”, *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7, S.7 (1998), s. 244.

başlıklarından oluşmaktadır.⁶⁸ Söz konusu kitabın içindekiler listesinden anlaşılacağı üzere, ilkokul 1. sınıf yaş grubunu içine alan 7 yaş çocuğu, soyut konuları anlayacak algılama düzeyinde olmadığı için, DKAB ders kitaplarında soyut konular somutlaştırılarak anlatılmaktadır. 1. sınıf öğrencileri için yazılan DKAB ders kitabında, dini bilgilerden özellikle beş duyu ile algılayamayacakları, Tanrı, melekler ya da mistik olaylardan uzak durulmuştur. Öğrencilere daha çok sevgi teması temele alınarak aile, öğretmen ve vatan sevgisini aşılacak koşulluyla, öğrencilerin milli duyguları yüceltmeye çalışılmıştır.

İncelediğimiz DKAB ders kitabı yazarlarından Bilgin'e göre, iyi ve ahlaklı bir yurttaş milli duygulara ve vatan sevgisine sahip olmalıdır. Çünkü ona göre, bütün Türkler büyük bir ailedir ve Türkiye de o ailenin çok büyük bir evi gibidir. Ev ise ailenin barındığı, şerefini ve namusunu koruduğu kutsal bir yerdir. Bu anlamda da vatan kutsaldır ve tüm yurttaşların da bu kutsal emaneti korumaları gerekir.⁶⁹ Bu bağlamda DKAB ders kitaplarında anlatılan vatan sevgisi, daha önce incelediğimiz yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarındaki anlatımlarla neredeyse aynıdır. "*Vatanımızı canımızdan çok sevmeli ve gerekirse düşünmeden canımızı feda etmeliyiz*" anlatımının farklı açıklamalarına pek çok kitapta karşılaşmıştık. Aynı şekilde incelediğimiz DKAB ders kitaplarında da milli duygu, vatan sevgisi ve ulus olma bilinci, 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi'nin ardından yoğun bir şekilde işlenmiştir. Şunu da özellikle belirtmek gerekir ki 1980'li yıllarda ilkokul öğrencileri için yazılan DKAB ders kitaplarındaki anlatımlar, resimlerle zenginleştirilerek teorik bilgiye daha az yer verilmiştir. Bu kitaplarda kısa cümleler ve hikâyelerle çocuklarda din ve ahlak bilgisinin oluşturulması öncelikli amaçlar arasında yer almaktadır. Bundan dolayı da özellikle incelediğimiz DKAB ders kitaplarında Atatürk ve diğer Türk bilgin ve kahramanlarından sıklıkla ve övgüyle bahsedilmekte ve dini bilgilere de kısmen yer verilmektedir.

1980'li yıllarda yazılmış ilkokul DKAB kitaplarının yanı sıra, ortaokul DKAB kitaplarında da din bilgisi konularına, ahlak bilgisi konularından daha fazla yer verilirken, yaş aralığı nedeniyle soyut bilgilere daha fazla odaklanılmıştır. Bundan dolayı da incelediğimiz ortaokul DKAB ders kitaplarının ilkokullar için yazılan DKAB ders kitaplarına oranla Tanrı, peygamberler, kutsal kitaplar, ibadet, vb. dini konuları daha yoğun incelediklerini görmekteyiz. Ancak incelediğimiz kitaplarda, bu konular dışında, milli duygu ve vatan sevgisini içeren açıklamaların da oyer aldığı elde edilen bulgular arasındadır. İncelediğimiz DKAB ders kitaplarında, aynı toprağı paylaşan ve aynı ülküler etrafında bir

⁶⁸ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi- İlkokul-I*, MEB, İstanbul, 1983, s. 1.

⁶⁹ Beyza Bilgin, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-V*, MEB, İstanbul, 1990, s. 95.

araya gelen yurttaşlardan oluşan millet topluluğunun, daha da güçlenerek varlığını devam ettirebilmesi için öncelikle yurttaşlar arasında milli birlik ve beraberliğin sağlanması gerektiğini söylemektedirler. Vatan sevgisi ise bu noktada yurttaşlar arasında ortak duygu ve düşünce birlikteliğini sağlayarak, ahlakın önemli bir kısmını oluşturan gelenek ve göreneklerin de toplumda yerleşmesine imkân verecektir.⁷⁰ Öte yandan, ortaokul DKAB ders kitaplarında, milli duygu ve vatan sevgisi ilkokullar için yazılan DKAB ders kitaplarına oranla daha az işlenmiştir. Söz konusu kitaplarda daha çok Atatürk ve laiklik konusunda yoğun açıklamalar belirlenmiştir. Hatta ortaokul 2. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında, milli birlik ve dayanışma içinde çalışan, onurunu ve namusunu koruyan ulusları Tanrı'nın da mutlu edeceğinden bahsedilmiştir.⁷¹ Bu anlamda, öğrencilere milli birlik ve vatan sevgisinin önemi anlatılırken bir toplumun aynı zamanda ahlakını da şekillendiren ve daha bütüncül hale getiren onurlu ve namuslu bir yaşamın önemine de gönderme yapılmıştır. Benzer şekilde bir başka DKAB kitabı yazarları Fırlıklı ise vatan, millet, devlet ve bayrağın, uğrunda savaşılan kutsal değerler olduğunu ve Atatürk'ün de bu manevi değerler konusunda son derece titiz olduğunu söylemektedir.⁷²

Tüm bunların yanı sıra 1980'li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarının neredeyse tamamında Atatürk ve Hz. Muhammed'in sözlerinden bahsedilmektedir. Örneğin incelediğimiz kitaplar arasında, ilkokul 3. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında, Atatürk'ün: “*Türk öğren, çalış, güven*” sözü ve Hz. Muhammed'in: “*Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalış*” sözlerine yer verilmiştir.⁷³ Özellikle DKAB ders kitaplarında Atatürk'ün din ve laiklik konusundaki düşüncelerine sıklıkla yer verilmiştir. 1980'li yıllarda yazılan ilkokul ve ortaokul DKAB ders kitaplarında ortak olan nokta, iyi yurttaşın yetişmesinde milli duygu ve vatan sevgisi ile ahlaki tutum, davranış ve değerler arasında doğrudan ilişkinin somut davranış ve öğütlerle gösterilmesidir. Ayrıca incelediğimiz DKAB ders kitaplarının tümünde çocukların zihinsel ve duygusal gelişimleri dikkate alınarak yazıldığını söyleyebiliriz. Çünkü incelediğimiz kitaplarda somut-soyut kavramlar ve değerler açıklanırken çocukların yaşlarının gerektirdiği tutum ve davranışlara özellikle dikkat edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin ilkokullar için yazılan DKAB ders kitaplarından, ilk 3 yıl yazılanlarda dini bilgiler neredeyse yok denecek kadar azken, daha sonraki sınıflar için

⁷⁰ Abdülkadir Şener ve Orhan Karmış, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi- Ortaokul-I*, MEB, İstanbul 1983, s. 8.

⁷¹ Cihat Tunç, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-Ortaokul-II*, MEB, Ankara, 1982, s. 65.

⁷² Ethem Ruhi Fırlıklı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-Ortaokul-III*, MEB, İstanbul, 1985, s. 84-87; Şener ve Karmış, *age.*, s. 72.

⁷³ *DKAB-İlkokul-III*, 1983, s. 56.

yazılan DKAB kitaplarında dini kavramlar ve bunların içerikleri ve kuşkusuz ahlakın değerlerinden daha yoğun bahsedildiği anlaşılmaktadır.

Bu çerçevede 1980'li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında iyi yurttaşın ahlaklı olmasına yönelik anlatımlar da yer edinmiştir. Bu dönemde öğrencilere ahlak olgusu, peygamberin örnek yaşam ve kişilik özelliklerinden hareketle ya da toplumun gelişimine, kalkınmasına katkı yapmış Türk düşünür ve bilginlerinin başarı ve karakter özelliklerinden hareketle anlatılmaya çalışılmıştır. Kısacası incelediğimiz kitaplarda sıklıkla ahlaklı olmak; yalan söylememek, hırsızlık yapmamak, doğrunun daima peşinde olmak, dürüst ve güvenilir bir insan olmak, hoşgörü ve alçak gönüllülüğü bir an olsun elden bırakmamak, her şeyde ortayı bulmak, toplumsal kurallara uymak, vatan ve millet sevgisini her şeyin üstünde tutmak, gibi ifadeler belirlenmiştir.⁷⁴

1980'li yıllarda yazılan DKAB kitaplarının neredeyse tamamında iyi insan, iyi yurttaş ve iyi karakter özelliklerine sahip olmakla ahlaklı olmak eş değer gösterilmiştir. “İyi” kelimesi kitaplarda ahlaklı olmayı en güzel içeren kelime gibi düşünülmüştür. Örneğin 2. sınıflara için yazılan DKAB ders kitabında şöyle biri cümle yer almaktadır: “*Kalplerimiz sevgi dolu. Hepimiz büyümek ve iyi insan olmak isteriz*”⁷⁵ Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bir sıfat olarak “iyi” kelimesinin içeriği çok kapsamlıdır ve bu içerikte DKAB ders kitaplarında, dinin ve toplumun kurallarına uyan, peygamberlerin sahip olduğu güzel ahlak özelliklerini kapsamaktadır. Örneğin, 1986 yılında yazılan DKAB ders kitabında ahlak olgusu, peygamberin karakter özelliklerinden hareketle şöyle anlatılmaktadır: “*Allah peygamberimizi güzellik ve ahlak bakımından en yüksek derecede yaratmıştır. O güler yüzlü, tatlı dilli, iyi huylu, doğru sözlüdür. Dilinden kötü söz, elinden yanlış ve kötü iş çıkmazdı. Kimseye kötülük düşünmez ve kötülük etmezdi. Kimsenin kalbini kurmaz, herkesin gönlünü kazanmak isterdi.*”⁷⁶ O halde güzel ahlaka sahip olmakla doğruluktan ayrılmamak ve yanlış ya da kötünden uzak durmak eş değer görülmekte ve ahlak kavramı da doğru-yanlış ikilemlerini de içine alarak, peygamberlerin kişilik özelliklerinden hareketle kurgulanmaktadır. Kişinin ahlaki duyusundaki gelişimi daha önce incelediğimiz DKAB ders kitaplarında olduğu gibi yine dini bir şekilde anlatılmıştır. Tanrı'nın bize bahşladığı yaşam bir nimet olarak gösterilerek, kişiye düşen görevin bu nimeti en iyi şekilde korumak ve geliştirmek olduğu belirtilmektedir.

⁷⁴Mevlüt Uysal, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-Ortaöğretim*, Erenler Matbaası, İstanbul, 1982, s. 208; Fırlıklı, *age.*, s. 129.

⁷⁵ DKAB-İlkokul-II, s. 4.

⁷⁶ Ünver Günay ve Yavuz Kerim, *DKAB-İlkokul-IV*, Bilim ve Kültür Yay., Ankara, 1986, s. 36.

Bu bağlamda 1980’li yıllarda yazılan ortaokul DKAB ders kitaplarında ahlak olgusu, ilkokullar için yazılan DKAB kitaplarından farklı olarak, mutluluk ve ahlaklı yaşam ilişkisiyle de incelemektedir. Soyut bir kavram olan mutluluk, ahlakla doğrudan ilgilidir, çünkü ahlaklı bir yaşamın aynı zamanda insana mutluluk da getireceği de bilinmektedir. Bu anlamda incelediğimiz DKAB ders kitaplarında da aynı mantıkla hareket edilerek, mutlu bir yaşamın nasıl olması gerektiği konusu üzerinde durulmuştur. Öncelikle mutlu bir yaşam için, kişinin kendisini üzecek ve sıkıntı verecek her şeyden uzak durması, sağlıklı olması, kötülüklerden kaçınması, severek çalışması, incitmemesi ve mutluluğunun çevresinin mutluluğuna bağlı olduğunu unutmaması gerekmektedir.⁷⁷ Ancak mutlu olmanın diğer bir ayağı da ruh sağlığını korumaktır. Bunun için ise kişi kötü alışkanlıklardan, aşırı yorgunluktan uzak durarak, Allah’a olan inancını kaybetmemelidir.⁷⁸ Kısacası incelediğimiz DKAB ders kitaplarında, mutluluk ve ahlak bilimsel bir şekilde anlatılmaya çalışılsa da sonunda bu iki kavram, Allah ve onun sonsuz gücüne bağlanmaktadır.

Tüm bunların yanı sıra ahlaklı insanda bulunması gereken birtakım kişilik özellikleri de vardır ve bu özellikler hemen hemen incelediğimiz tüm DKAB ders kitaplarında benzer şekilde anlatılmaktadır. Bu özelliklerden bazıları şunlardır: sözünde durmak, yalan söylememek, edep ve hayâ sahibi olmak yani her konuda haddini bilerek sınırı aşmamak ve utanmayı bilmektir.⁷⁹ Bu özelliklerden başka şefkat ve merhamet sahibi olmak, yumuşak huylu olmak, cesaret ve yiğitlik özelliklerine sahip olmak, alçakgönüllü ve hoşgörülü olmak, her şeyde ortayı bulmak, tevekkül etmek (bir amaca ulaşmak için gerekli tedbirleri aldıktan sonra, Allah’a güvenmek ve sonrasında ona bırakmak)⁸⁰, çalışkan ve dürüst olmak gibi özellikler de sayılmıştır.⁸¹

İncelediğimiz ortaokul DKAB ders kitaplarında dikkat çeken bir başka nokta ise, incelediğimiz yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi kitaplarında olduğu gibi ahlak kuralları anlatılırken toplumsal yaşamı düzenleyen kurallara da yer verilmesidir. Ancak DKAB ders kitaplarında bu kurallara yenileri eklenmiştir. Örneğin, yere düşmüş ekmek parçaları ve besin maddelerinin çiğnenmesine izin vermemek, yola düşmüş bayrak resmi, ayet-hadis yazılı kâğıtlar, devlet büyükleri ve milli kahramanlarımızın resimleri bulunan gazete ve kâğıtları yerden kaldırmak ve ayakaltında çiğnenmelerine izin vermemek, cami, mescit gibi yerlere ayakkabı, kirli çorap ve ayaklarla girmemek, radyo ve televizyonda yapılan Kurân ve

⁷⁷ Şener ve Karmış, *age.*, s. 15.

⁷⁸ *Age.*, s. 16.

⁷⁹ Tunç, *age.*, s. 12-13.

⁸⁰ *Age.*, s. 47.

⁸¹ *Age.*, s. 17-27.

Mevlut gibi dini yayınları dinlemek ve saygılı olmak gibi.⁸² Söz konusu kuralları ilk defa DKAB ders kitaplarında görüyoruz. Çünkü 1980 öncesinde yazılan ders kitaplarında toplumsal yaşamda uyulması gereken kurallar genellikle yerlere çöp atmamak, toplu taşıma araçlarını kullanırken dikkatli olmak, sinema, tiyatro gibi yerlerde nasıl davranılması gerektiği gibi hususlarla genel olarak görgü kurallarını içine alacak şekilde anlatılmaktaydı. Ancak DKAB ders kitaplarıyla birlikte öğrencilerde dinsel bilgilere karşı hem bir bilinç hem de inanç ve saygı uyandırılmaya çalışıldığı söylenebilir. Ayrıca 1980'li yıllarda ilkökul ve ortaokullar için yazılan DKAB ders kitaplarında en çok dikkatimizi çeken nokta, Uysal'ın çalışması dışında, söz konusu kitaplarda ahlakın bir bilim olarak kabul edilerek incelenmesi yerine, daha çok dinle temellendirilen bir ahlak bilgisine yer verilmesidir. Örneğin, 1970'li yıllarda okutulan ahlak kitaplarındaki içerik ve bilgi birikimine DKAB ders kitaplarında rastlayamıyoruz.

Bu bağlamda 1990'lı yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında, 1980'li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında olduğu gibi, din ile temellendirilmiş milli bir ahlak anlayışı vardır ve bu ahlak olgusu da peygamberlerin örnek yaşamları ve kişiliklerindeki ahlaki değerlerden hareket etmektedir. Başka bir anlamda, incelediğimiz DKAB ders kitaplarında ahlakın felsefi boyutundan neredeyse hiç bahsedilmemiştir ve ahlak kavramına ilişkin tanımsal açıklamalara da çok nadir yer verilmiştir. Genellikle ahlak kavramı din kavramını da içine alacak şekilde değerlendirilmiştir. Örneğin DKAB kitabı yazarlarından Gündüz'e göre ahlak, huy kelimesinin karşılığıdır ve ahlak denildiğinde akla gelense güzel ahlaktır. Ancak Gündüz, açıklamasının devamında insan doğasının güzel huylara meyilli olduğu gibi kötü huylara da meyilli olduğunu eklemekte ve Müslüman olarak bize düşen görevin kötü huylarla mücadele ederek iyi huyları edinmeye çalışmak olduğunu söylemektedir.⁸³ Bir başka DKAB ders kitabında ise, İslam dininin güzel ahlak ve iyiliği yaymaya çabaladığı belirtilmiştir. Güzel ahlaklı olmak, aynı zamanda dinin buyruklarına uygun bir yaşam sürmek ve ahlakla dini bütünleştirmek olarak gösterilmiştir.⁸⁴ Kısacası incelediğimiz DKAB ders kitaplarında ahlak eğitimi kesinlikle dinden bağımsız şekilde verilmemektedir. Hatta DKAB kitabı yazarlarından Gündüz'e göre, dinin amacı güzel ahlaktır ve dini güzelce anlayan ve ibadetlerini yerine getiren insanın ahlakı da güzelleşecektir. Çünkü ona göre, dinini güzelce yaşayan insan aynı zamanda kötü huylardan uzak duracağından ahlaklı da olacaktır.⁸⁵ Tüm bunların yanı sıra DKAB ders kitapları aracılığıyla ahlak öğretiminde ahlaki değerler sıralanırken,

⁸² Fiğlalı, *age.*, s. 98-99.

⁸³ İrfan Gündüz, *DKAB-IV*, Erdem Yayınları, İstanbul, 1994, s. 93.

⁸⁴ Akif Güle ve Gıyasettin Kaya, *DKAB*, Gendaş Yayınları, İstanbul, 1994, s. 45.

⁸⁵ Gündüz, *age.*, s. 8-9.

öte yandan da yurt bilgisi ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında olduğu gibi toplumsal kurallara uymak da ahlaki değerler arasında gösterilmiştir.⁸⁶

2000’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarını incelediğimizde ise, daha önceki yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarından farklı olarak, milli duygular ve vatan sevgisi konusundaki açıklamaların daha kısaldığı belirlenmiştir. Örneğin 2007 yılında ilkokul 5. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında, “*Vatanımızı ve Milletimizi Seviyoruz*” başlıklı bir üniteye yer verilmiştir. Bu üniteye aynı bayrağa sahip olan milletin, vatani korumak ve kalkındırmak için tarihin her döneminde olduğu gibi vatani için gereken sevgiyi ve çabayı göstereceği söylenmektedir.⁸⁷ Şunu söyleyebiliriz ki 2000’den sonra yazılan DKAB ders kitaplarında daha önceki dönemlerde yazılanlara göre ahlak eğitime ilişkin açıklamalar daha fazladır. Ancak söz konusu kitaplardaki ahlak eğitimi daha çok peygamberler, Türk düşünür ve bilginlerinin kişilik özelliklerinden hareketle iyi, erdemli ve ahlaklı bir bireyin nasıl olması gerektiğine ilişkin açıklamalar şeklinde ortaya çıkmıştır. Örneğin 2005 yılında 4. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında ahlak, bir toplumda insanların benimsedikleri, uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları olarak tanımlanmaktadır.⁸⁸ Ahlaklı olmak, daha çok toplumsal kurallara uymak ve ilişkilerimizdeki tutum ve davranışlara göre değerlendirilmiştir. Oysa ahlakın bir başka boyutu olan etik ya da moral kelimeleriyle adlandırdığımız ahlakın felsefesini yapmak, ahlak üzerine derinlemesine düşünmek gibi bir anlayış kitaplarda gözlemlenememektedir.

İncelediğimiz DKAB ders kitaplarında öğrencilere ahlaklı olmak, daha önceki dönemlerde yazılan DKAB ders kitaplarında olduğu gibi, iyi insan, iyi vatandaş ve ahlaklı birey olabilmeleri için neler yapmaları gerektiğinden hareketle anlatılmaktadır. En başta iyi insan olabilmek için kişinin dürüst, yardımsever, hoşgörölü ve doğru olanın her daim peşinden gitmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Özellikle incelediğimiz DKAB ders kitaplarında “*doğruluk*” konusu üzerinde durularak, doğruluk kavramı, dinsel ve ahlaki bir yükümlölük olarak kabul edilmiştir. İslam dininin doğruluğa verdiği önemle ilgili Kuran’dan ayetlere yer verilirken, öte yandan da kişinin yaptığı işte iyi niyetli ve dürüst olmaya özen göstermesi, kimsenin arkasından konuşmaması, sözlerinde ve davranışlarında uyum içinde olmasının, ahlaki olarak ne kadar önemli olduğundan sıklıkla bahsedilmektedir.⁸⁹ 2000’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında ahlak olgusu, diğer dönemlerde yazılan DKAB ders kitaplarında

⁸⁶ *DKAB-V*, Kaan Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 23.

⁸⁷ *DKAB-IV*, MEB, İstanbul, s. 24; *DKAB-V*, s. 120-121; Recep Kılıç vd., *DKAB-V*, Gizem Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 112-124.

⁸⁸ *DKAB-IV*, 2005, s. 21-22.

⁸⁹ *Age.*, s. 43-44.

olduğu gibi, dindar yaşamın bir parçası olarak gösterilmektedir.⁹⁰ İnanç ve ahlak arasında doğrudan bir ilişki kurularak, ikisinin de bireyin yaşamına düzen, huzur ve mutluluk getireceği söylenmektedir. Bu dönemde yazılan kitapların neredeyse tamamında “*din güzel ahlakıdır*” adında bir bölüm açılmış ve dinin amacının insanları güzel ahlak sahibi yapmak olduğu belirtilmiştir.⁹¹ Benzer şekilde bir başka DKAB ders kitabında da güzel ahlaka sahip olmak ve güzel davranışlarda bulunmak hem ahlaki hem de dini görevimiz olarak gösterilmiştir.⁹² Yukarıda sayılan tutum ve davranışlar aynı zamanda iyi vatandaş ve ahlaklı bireyin neler yapması ve nasıl davranması gerektiğine dair davranışları da oluşturmaktadır.

2000’den sonra yazılan DKAB ders kitaplarında dikkat çeken bir başka nokta da “*Öğrenme Alanı: Ahlak*” adında bir ünitenin açılması ve ahlaklı insanda bulunması gereken özelliklerin, peygamberimizin kişilik özelliklerinden ve Atatürk’ün ahlak konusundaki sözlerinden hareketle öğrencilere açıklanmasıdır. Bu noktada incelediğimiz DKAB ders kitaplarında, “*Öğrenme Alanı: Ahlak*” başlıklı bölümde ahlak ve ahlaksızlık ya da ahlaklı olmayan tutum ve davranışlar dinimizin yapmamızı istediği davranışlar (ahlaklı) ve dinimizin sakınmamızı istediği kötü alışkanlıklar (ahlaklı olmayan) şeklinde öğrencilere anlatılmıştır. Örneğin 2007 yılında 6. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında dinimizin sakınmamızı istediği kötü alışkanlıklar şöyle sıralanmıştır: “*yalan söylemek ve hile yapmak, gıybet ve iftira, hırsızlık, alay etmek, büyükmek, kötü zanda bulunmak, başkalarının kusurlarını araştırmak, anne-baba ve büyüklere saygısızlık.*”⁹³ Yukarıda sıralanan ve dinimizin yasakladığı kötü alışkanlıklar aynı zamanda çocuklara ahlaksız davranış ve tutumlar olarak da gösterilmektedir. Hatta 2004 yılında 6. sınıflar için yazılan DKAB ders kitabında dinimizin sakınmamızı istediği kötü alışkanlıkların; -alkollü içki kullanmak, uyuşturucu kullanmak, kumar oynamak gibi- din, ahlak ve hukuk kurallarıyla yasaklandığı söylenerek, toplumsal kurallara uyan, kötü alışkanlıklardan uzak duran kişinin hem dinin hem de ahlakın gereklerini yerine getirdiği belirtilmektedir.

Bu bağlamda 2000’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında, ahlak ve din arasında sıkı bir ilişki kurularak, her ikisinin de mutluluk ve huzur getirerek insanları iyiye yönlendirdiği anlatılmaktadır. Aslında incelediğimiz DKAB ders kitaplarında ahlak olgusu daha çok toplumsal boyutuyla ele alınarak, ahlaklı olmak toplumsal kurallara uymak ve her doğrunun peşinden koşmak şeklinde kurgulanmıştır. Oysa ahlakın bir de felsefî boyutu vardır, ahlakın felsefesini

⁹⁰ DKAB-V, 2012, s. 22.

⁹¹ DKAB-IV, 2007, s. 25.

⁹² DKAB-IV, Yıldırım Yayınları, Ankara, 2014, s. 25.

⁹³ DKAB-IV, 2007, s. 90-103.

yapabilmek ve öğrencilere ahlaki toplumsal, bilişsel ve psikolojilerine uygun şekilde anlatabilmek gerekmektedir. Kısacası 1980’den günümüze kadar yazılan DKAB ders kitaplarında ortak nokta, ahlak ve din arasındaki sıkı ilişkiden hareketle, ahlakın dini yaşamı gerektirdiğine dair yapılan vurgudur.

Sonuç

Türkiye’de ahlak eğitiminin Cumhuriyet dönemindeki gelişimini belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada, ahlak dersinin kimi zaman öğretim programlarında bağımsız dersler olarak yer alırken, kimi zaman farklı derslerin içinde yer aldığı tespit edilmiştir. Örneğin Cumhuriyet’in kurulmasından sonra hazırlanan 1924 İlkokul programında, “*Musababat-ı Ahlakîye*” ve “*Ahlak-ı Malumat-ı Medenîye*” adında dersler vardır. Ancak 1926 ve 1936 Öğretim Programlarında bu dersler birleştirilerek yurt bilgisi ve 1948, 1968 Öğretim Programlarında da yurttaşlık bilgisi adını almıştır.

Bu bağlamda Cumhuriyet’in ilk yıllarında yazılan yurt bilgisi ders kitaplarında iyi yurttaş olması arzulanan birey, devletin geleceğinin ve varlığının sürdürülmesini sağlayan önemli bir araç olarak görülmektedir. Hatta yurt bilgisi ders kitaplarında vatan için gerekirse seve seve canını feda etmek iyi yurttaştan beklenen en büyük vazifedir. Ancak çok partili siyasi yaşama geçildikten sonra toplumsal yaşamdaki hızlı dönüşümler iyi yurttaştan beklenen vazifelerde değişime neden olmuştur. Artık iyi yurttaş demek sadece devleti ve toplumu için canı pahasına durmadan ve dinlenmeden çalışan birey değildir. İyi yurttaş yorulduğu zaman dinlenen ve eğlenmeye zaman ayırmayı da bilendir. Bu anlamda, yurttaşın vatani yükseltmek ve medenileştirmek için durmadan çalışmasının yanında değişen koşullar düzleminde bireyselleşmenin de ders kitaplarına yansdığı gözlemlenmektedir. Bu dönemde yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, yurttaşlardan milli ahlaka sahip olmaları istenirken, millet olmanın öneminden, vatani oluşturan toprağın değerinden ve Türklerin tarihinden sıklıkla bahsedilmektedir. 1960 ve sonrasında yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında daha önce yazılanlardan farklı olarak, iyi yurttaş olmak için yapılması gerekenler sadece toplumsal yaşamla sınırlı kalmamış, okul ve aile yaşamında da öğrencilerin iyi ve ahlaklı olması için yerine getirmeleri gereken sorumluluklardan da bahsedilmiştir. Örneğin iyi yurttaşların okul sırasından başlayarak düzenli yaşamaları, zamanlarını boşa geçirmemeleri, tutumlu olmaları, çok çalışmaları, her zaman devletin ve ordusunun güçlü olması için emek vermeleri gerektiği anlatılanlar arasındadır. Kısacası, çok partili siyasi yaşama geçildikten sonra yazılan yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında, öğrencilere ahlak olgusunun Türk milletinin kişilik özelliklerinden hareketle anlatıldığı

sonucuna varılmıştır. İncelediğimiz ders kitaplarında, Türk milletinin en büyük özelliğinin ahlaklı olmak olduğu sıklıkla vurgulanarak, ahlak eğitimi, iyi yurttaş, erdemli birey ve ahlaklı insan yetiştirilmesi amacından hareketle, milli değerler etrafında kurgulanmış ve dinsel bilgiyle de detaylandırılmıştır.

1974 yılında ahlakın bağımsız bir ders olarak kabul edilmesinden sonra yazılan ahlak ders kitaplarında, ahlakın ne olduğu ve neden öğrencilere öğretilmesi gerektiğine ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Bu dönemde yazılan ahlak ders kitaplarında ahlak, insanlara iyi, güzel ve doğruyu öğreten bilgi türü olarak kabul edilirken, ahlak ders kitapları çocuk merkezli hale getirilmiştir. Öğrencilerin ahlaklı yaşamı kendi deneyimlerinden hareketle öğrenmeleri ve alışkanlık haline getirebilmeleri hedeflenmektedir. Ahlak ders kitaplarında sadece ahlakın tanımı ve neden bu dersin verilmesi gerektiğinden bahsedilmemiş, aynı zamanda ahlak kurallarına ve bu kurallara öğrencilerin neden uymaları gerektiğine ilişkin de yoğun açıklamalar yapılmıştır. Çocukların ailede aldıkları ahlak eğitiminin yeterli olmadığı inancı, okullarda ahlak eğitiminin doğrudan ahlak dersi ve dolaylı olarak da diğer dersler aracılığıyla verilmesi gerektiği kanaatini arttırmıştır. Bu nedenle ahlak ders kitaplarında, ahlakın önceden incelediğimiz kitaplardan daha yoğun ve çocukların yaşları ile bilişsel gelişimlerine uygun bir şekilde anlatıldığı söylenebilir.

Yurt bilgisi, yurttaşlık bilgisi ve ahlak ders kitaplarının yanı sıra, 1980'den günümüze yazılan DKAB ders kitaplarında iyi yurttaşın yetişmesinde milli duygu ve vatan sevgisi ile ahlaki tutum, davranış ve değerler arasındaki ilişki somut davranış ve öğütlerle gösterilmektedir. İyi yurttaşın öncelikle ahlaklı olması gerektiğine dikkat çekilerek, ahlak olgusu dini değerler ve milli duygularla şekillendirilmiştir. Örneğin, DKAB ders kitaplarında yalan söylememek, hırsızlık yapmamak, doğrunun daima peşinde olmak, dürüst ve güvenilir bir insan olmak, hoşgörü ve alçak gönüllüğü bir an olsun elden bırakmamak, her şeyde ortayı bulmak, toplumsal kurallara uymak, vatan ve millet sevgisini her şeyin üzerinde tutmak gibi değerler, hem dinsel hem de ahlaksal iyi davranış ve tutumlar olarak anlatılmaktadır. DKAB ders kitaplarında ahlak olgusu, peygamberin örnek yaşamı ve kişilik özelliklerinden hareketle öğrencilere aktarılmaktadır. Neredeyse incelediğimiz tüm DKAB ders kitaplarında, Hz. Muhammed'in güzel ahlak ile din arasındaki sıkı ilişkiyi anlatan sözlerine yer verilmiştir. İslam dininin güzel ahlakı ve iyiliği yaymaya çalıştığı irdelenmiş, güzel ahlakın, dinin buyruklarına uygun bir yaşam sürmenin ve ahlak ile dini bütünleştirmenin mümkün olduğu gösterilmiştir.

DKAB ders kitaplarında din ile güçlendirilmiş milli ahlakın öğrencilere öğretildiği anlaşılmaktadır. Ancak 1990'lı yılların sonlarından günümüze kadar

yazılan DKAB ders kitaplarında ahlak olgusunun, milli değerlerin yanı sıra evrensel değerleri de kapsayacak şekilde genişletildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde yazılan DKAB ders kitaplarında çoklu din anlayışı daha baskındır. Çoklu din anlayışıyla birlikte, başka mezhep ve dinlerin inançları da öğrencilere öğretilerek hoşgörölü, ahlaklı ve evrensel değerlere inanan bireyler yetiştirmek arzulanmıştır. DKAB ders kitaplarında din ve ahlak kuralları iç içe geçmiştir. Örneğin ahlaklı bireyin aynı zamanda dinsel kurallara da uygun davrandığı kabul edilirken; dinin emir ve kurallarına uygun bir hayat süren kişinin de aynı şekilde ahlaklı olduğu belirtilmiştir. Son olarak 2000’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarına “*Öğrenme Alanı: Ahlak*” adlı bir bölüm eklenmiştir. Bu bölümde ahlaklı insanda bulunması gereken özelliklerden, peygamberimizin kişilik özelliklerinden ve Atatürk’ün ahlak konusundaki sözlerinden yararlanılmıştır.

Bu bağlamda, incelediğimiz ders kitaplarında ahlak eğitimi, Cumhuriyet’in ilk kurulduğu yıllarda ulus olma bilincinin ve milli duyguların öğrencilerde geliştirilmesi amacına uygun olarak milli ahlakla bütünleşmiştir. Ancak çok partili siyasi yaşama geçildikten sonra yazılan ve incelediğimiz ders kitaplarında ahlak eğitiminin, toplumsal yapıdaki ve siyasi yaşamdaki değişikliklerden etkilendiği anlaşılmaktadır. Artık bu dönemde sadece milli duyguları gelişkin ve askerlik vazifesini yapan birey yeterli değildir, bu sorumlulukların yanı sıra bireyselleşmiş, ben bilincine sahip kişi de gereklidir. Özellikle Hasan Ali Yücel’in Milli Eğitim Bakanlığı sırasında Türkiye’de ahlaklı bireyden anlaşılan, ülkesindeki ve tüm dünyadaki gelişmeleri takip eden, okuma kültürüne sahip, doğruluktan asla şaşmayan, ahlak kurallarını toplumsal kurallardan ayırabilen ve ahlakın bir anlamda felsefesini yapabilen bir etik öznedir. Ancak 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi sonrasında ahlak eğitiminde ben duygusunun yerini tekrar biz duygusu almış, milli ahlak kendini tekrar yoğun olarak hissettirmiştir. Türkiye’de ahlak eğitimi ilk defa doğrudan, 1974 yılında toplanan IX. Milli Eğitim Şurasında ilkokul 4. ve 5. sınıflara haftada iki saat zorunlu ahlak dersi okutulması kararına dayanılarak yapılmıştır. Bu dönemde yazılan ahlak ders kitaplarında, ahlak eğitiminin çocuğun zihinsel gelişimi ile orantılı oyunlar ve hikâyeler yoluyla öğretilendiği anlaşılmaktadır. Ancak 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi’nin ardından hazırlanan 1982 Anayasası’nın 12. maddesindeki laiklik ilkesi ve 24. maddesinde yer alan DKAB dersinin zorunlu ders olarak okutulması kararını takiben, “*Din Bilgisi*” ve ahlak dersinin DKAB dersi adıyla tek derste okutulması kararı alınmıştır. İncelediğimiz DKAB ders kitaplarında söz konusu iki dersin sentezi yapılmaktan öte çoğunlukla din bilgisi dersine yönelik bilgiler verilmiştir. DKAB dersiyle öğrencilere ahlak dersinin ise sadece değerlerle ilgili olan kısmı, dinsel bilgiyle şekillendirilerek anlatılmıştır. 2000’li yıllarda yazılan DKAB ders kitaplarında “*Öğrenme Alanı: Ahlak*” adında bir

bölüm eklenmiş ve burada da öğrencilere ahlaki değer ve tutumlar sadece Hz. Muhammed ve Türk büyüklerinin örnek yaşam ve kişilik özelliklerinden hareketle anlatılmıştır. Bundan dolayı günümüzde, DKAB dersiyle verilmesi hedeflenen ahlak eğitiminin yeterli olmadığı ve ahlakın “ne”liğine ilişkin daha derin açıklamaları içinde barındıran, çocukların zihinsel gelişimiyle uygun bağımsız bir ahlak dersinin öğretim programlarında yer alması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Türkiye’de ahlak eğitiminin aldığı şekil toplumsal, siyasi ve ekonomik koşulların dönüşen dinamiklerinden etkilenerek günümüze ulaşmıştır. İmparatorluktan ulusal devlete geçiş sürecinde milliyetçiliğin, halkçılığın kazandığı değer 1908-1923 yılları arasında ahlak eğitiminin nasıl olması gerektiğine dair sonraki yılları yönlendirecek bir birikim yaratırken Cumhuriyet’in ortamı 1950’lere kadar süren koşullar bağlamında devrimlerden ilham alan çağdaşlaştırıcı bir yapı kurgulayacaktır. 1950-1960 yılları arasında iktidarın değişmesiyle birlikte iç ve dış politikanın etkilerine eklenen kapitalizmle bütünleşme çabası ahlak eğitimini önceki dönemlerin kaidelerinden farklılaştırırken 1960-1980 yılları arasındaki siyasi ve toplumsal koşullar ise din eğitimi ile ahlak eğitiminin birbirlerinden ayrılacaklarına dair daha uç söylemlerin gündeme taşınmasına neden olacaktır. 12 Eylül Müdahalesi sonrasında din ile ahlak arasındaki ayırımın sonlandırılıp Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi adı altında yeni bir dersin yaratılmasıysa günümüze kadar ulaşan tartışmaların niteliğini belirginleştirerek dinden bağımsız bir ahlak eğitiminin gerekli olup olmadığı sorusunu gündeme getirmiştir. Sonuç olarak Türkiye’de ahlak eğitiminin bugünün koşulları altında almış olduğu biçim geçmişin siyasi, toplumsal, ekonomik ve ideolojik çatışma ve tartışmalarından kaynaklanan bir kökene sahip olup ileriye dönük yapılabilecek düzenlemeler için yol gösterebilecek bir birikimin olanaklarına işaret etmektedir.

Kaynaklar

1948 *İlkokul Programı* (1949) MEB Basımevi, İstanbul.

1997 *İlköğretim Temel Kanunu* (1997) MEB, Sayı: 23084, Tarih: 18.8.1997.

1998 *İlköğretim Okulu Ders Programları* (2000) MEB, İstanbul.

2005 *İlköğretim Okulu Ders Programı* (2005) *Düzenleyen: M. Vural*, MEB, İstanbul.

AFET İNAN (1931) *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, Devlet Matbaası, İstanbul.

AKSAN Halit (1969) *Aktif Metoda Göre Uyarlanmış Yurttaşlık Bilgisi-III*, Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul.

----- (1972) *Yurttaşlık Bilgisi-I* Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul.

- (1972) *Yurttaşlık Bilgisi-II* Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul.
- AKŞİT Niyazi ve EĞİLMEZ Osman (1965) *Yurttaşlık Bilgisi-IV*, Anıl Yayınevi, İstanbul.
- ANIL Burhan ve YEĞEN İbrahim (1959) *Yurttaşlık Bilgisi-II*, Anıl Yayıncılık, İstanbul.
- ARINÇ Sabahattin (1954) *İlkokullar İçin Yurttaşlık Bilgisi-IV*, Işıl Matbaası, İstanbul.
- AYDIN Mehmet Zeki (2003) *Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi*, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- AYEL Mükerrerem ve AKŞİT Niyazi (1964) *Yurttaşlık Bilgisi-III*, Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul.
- BAKİROĞLU Aşen ve SILAY Nur (2011) *Karakter Eğitimi*, Nobel Yayınevi, Ankara.
- BAYKAL Ali (2004) *Türkiye'de Okutulan İlköğretim ve Lise Ders Kitaplarında Sayısal Veriler. İnsan Hakları Eğitimi ve Ders Kitabı Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu*, 17-18 Nisan 2004, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- BEYZA Bilgin (1990) *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-V*, MEB, İstanbul.
- CİCİOĞLU Hasan (1982) *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk ve Ortaöğretim*, DTCF Yayınları, Ankara.
- DANIŞMAN Teyfik Tarık (1939) *Yurt Bilgisi*, Mustafa Asım Matbaası, İstanbul.
- Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi- İlkokul-I* (1983) MEB, İstanbul.
- DKAB-İlkokul-III* (1983) MEB, İstanbul.
- DKAB-V* (1999) Kaan Yayıncılık, İstanbul.
- DKAB-IV* (2005) MEB, İstanbul.
- DKAB-V* (2007) MEB, İstanbul.
- DKAB-IV* (2012) MEB, İstanbul.
- Dokuzuncu Millî Eğitim Şurası (Tıpkı Basım)* (1991) MEB, İstanbul.
- ERDEM Selman ve PARMAKSIZOĞLU İsmet (1975) *Ahlak-IV*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ERDEM Selman ve KONUK İsmet (1973) *Yurttaşlık Bilgisi-II*, Atlas Yayınları, İstanbul.
- ERGUN Ahmet ve ÖZTÜRK Burhan (1964) *Yurttaşlık Bilgisi-IV*, Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul.

- ERMAT Bedia ve ERMAT Kemal (1942) *Yurt Bilgisi Dersleri*, MEB, İstanbul.
- FIĞLALI Ethem Ruhi (1985) *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-Ortaokul-III*, MEB, İstanbul.
- GÖKALP Ziya (1950) *Yurttaşlık Bilgisi-I*, Berrin Yayınevi, İzmir.
- GÜLE Akif ve KAYA Gıyasettin (1994) DKAB, Gendaş Yayınları, İstanbul.
- GÜNDÜZ İrfan (1994) *DKAB-IV*, Erdem Yayınları, İstanbul.
- GÜRKAN Tanju ve GÖKÇE Ertan (1999) Türkiye ve Çeşitli Ülkelerde İlköğretim, Siyasal Kitapevi, Ankara.
- HAYNES Felicity (2002) *Eğitimde Etik*, Çev. Semra Kunt Akbaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- İLERİ İbrahim (1956) *Cumhuriyet Çocuklarına Yurttaşlık Bilgisi-IV*, Çeltüt Yayınları, İstanbul.
- (1959) *Cumhuriyet Çocuklarına Yurttaşlık Bilgisi-V*, Çeltüt Yayınları, İstanbul.
- İlk Mekteplerin Müfredat Programı* (1924/1340) Maarif Vekâleti İlk Tedrisat Dairesi. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- İlkokul Programı* (1968) MEB, İstanbul.
- İlköğretim Komitesi Raporu ve On Yıllık Plan* (1961) MEB, İstanbul.
- KILIÇ Recep vd. (2014) *DKAB-V*, Gizem Yayıncılık, Ankara.
- KURTULUŞ Faruk & KURTULUŞ Osman (1959) *Yurttaşlık Bilgisi Dersler-V*, Kanaat Yayınları, İstanbul.
- Mehmet Emin (1924) *Malumat-ı Vatanîye*, Matbuat-ı Amire, İstanbul.
- Muslihiddin Adil (1924) *Malumat-ı Vatanîye*, Orhaniye Matbaası, İstanbul.
- ÖCAL Mustafa (1998) Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:7, Cilt: 7, ss. 241-268
- PAZARLI Osman (1974) *Çocuklarımıza Ahlak Dersleri-IV*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- PİNGEL Falk (2003) *Ders Kitaplarını Araştırma ve Düzeltme Rehberi (UNESCO)*, Çev: N. Elhüseyni, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- RONA Saffet & AKSAN Halit (1963) *Yurttaşlık Bilgisi-IV*, İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- RONA Tarık (1945) *Yurt Bilgisi*, Çankaya Matbaası, Ankara.

ŞAHİN Mustafa (2009) Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Hayat Bilgisi Dersi Programlarının Gelişimi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 8, s. 402-410.

ŞENER Abdülkadir ve KARMIŞ Orhan (1983)*Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-Ortaokul-I*, MEB, İstanbul.

ŞERBETÇİOĞLU Fatma ve TÜLİN Hayri (1953)*Yurttaşlık Bilgisi-I*, MEB, İstanbul.

TAŞKIRAN Tezer (1943) *Türk Ahlakının İlkeleri*, Maarif Matbaası, İstanbul.

----- (1951) *Yurttaşlık Bilgisi-Ortaokul II*, MEB, İstanbul.

TBMM Resmî Gazete, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, Tarih: 11.9.1982, Sayı: 17863.

Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlak Dersleri Programı, (1975) MEB, Ankara.

TUNÇ Cihat (1982) *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-Ortaokul-II*, MEB, Ankara.

TÜLİN Hayri (1969) *Testli Yurttaşlık Bilgisi-V*, Kanaat Yayınları, İstanbul.

Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği 1. Maarif Şurası (1991), MEB, İstanbul.

Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği 2. Maarif Şurası (1991), MEB, İstanbul.

Yurt Bilgisi (1938) Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, İstanbul.

Yurt Bilgisi-V (1935) Maarif Vekâleti Türk Kitapçılığı Limited Şirketi, İstanbul.

YÜCEL Hasan Ali ve ÇALAPALA Rakım (1967) *Yurttaşlık Bilgisi-IV*, Atlas Yayınevi, İstanbul.

YÜCEL Hasan Ali (1959) *Felsefe Dersleri*, Maarif Basımevi, İstanbul.